

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU

Završni magistarski rad

Razlozi za manjak općeg znanja o praiskonskom
Haosu grčke mitologije

Student :
Tin Marjanović, BA

Mentor :
Prof. dr. Salmedin Mesihović

Sarajevo, 2022.

SADRŽAJ

UVOD.....	3
I. Tumačenje mitološkog Haosa u Grčkim izvorima.....	4
I. I. Orfej i orfički izvori.....	4
I. II. Heziod.....	11
I. III. Alkman.....	18
I. IV. Ibik i Bahilid.....	20
I. V. Aristofan.....	22
I. VI. Kalimah.....	26
I. VII. Opijan.....	27
I. VIII. Kvint Smirnjani.....	29
I. IX. Non.....	31
II. Tumačenje mitološkog Haosa u Rimskim izvorima.....	32
II. I. Vergilije.....	32
II. II. Ovidije.....	33
II. III. Seneka Mlađi.....	40
II. IV. Valerije Flak.....	41
II. V. Stacije.....	42
II. VI. Pseudo-Higin.....	43
II. VII. Elijan.....	44
III. Gledišta filozofa antičke Grčke na mitološki praiskonski Haos.....	45

IV. Sličnosti između grčkog Haosa i drugih mitoloških pojava.....	49
V. Razlozi za manjak općeg znanja o praiskonskom Haosu grčke mitologije.....	54
V.I. Anketni upitnici.....	54
V.I.I. Anketni upitnik I. – Ispitna grupa: Učenici srednje škole.....	55
V.I.II. Anketni upitnik II. – Ispitna grupa: Studenti.....	74
V. II. Razlozi za manjak općeg znanja o praiskonskom Haosu Grčke mitologije.....	94
V. III. Ostaci Haosa u modernom svijetu.....	96
ZAKLJUČAK.....	97
Literatura.....	98

UVOD

U ovom magistarskom radu će se naučno pristupiti problematici praiskonskog Haosa grčke mitologije. Cilj ovog teksta je pokušaj dokazivanja ili odbacivanja hipoteza o manjku općeg znanja o spomenutoj pojavi i kratom broju različitih tumačenja Haosa kroz starogrčke i starorimske izvore. Način na koji će se pristupiti ovom pitanju je tematski. Shodno tome, ovaj rad je podijeljen na pet tematskih poglavlja. Nakon uvoda, pažnja će biti posvećena tumačenjima mitološkog Haosa u Grčkim izvorima. Među njima su najbitniji orfički i Heziodovi tekstovi, ali i ostali nude svoje unikatne interpretacije. Sljedeće poglavlje je veoma slično. Zastupljen će biti isti metod tumačenja izvora, ali ovaj put koristeći se starorimskim djelima o Haosu. Ovdje se treba istaći opis Ovidijevog Haosa u djelu *Metamorfoze*. Isti će biti uspoređen s modernim teorijama nastanka svijeta. Nakon toga će se predstaviti ideje grčkih predsokratovskih i postsokratovskih filozofa o praiskonskom Haosu. Neka od njihovih tumačenja su veoma unikatna, kao npr. antički stoici koji Haos poistovjećuju s praiskonskom vodom. U narednom poglavlju je cilj dokazati sličnosti između grčkog Haosa i drugih mitoloških pojava. Ovaj šablon praiskonskog Haosa je zastupljen u mnogim vjerskim narativima, u sklopu ovog poglavlja će biti pojašnjena i teorija „Chaoskampf“. Zadnje poglavlje nosi naslov ovog magistarskog rada. Unutar njega se nalaze rezultati dva anketna upitnika koja su određena u svrhu dokazivanja ili odbacivanja spomenute dvije hipoteze. Nakon toga će autor dati svoje mišljenje o razlozima za manjak općeg znanja o praiskonskom Haosu grčke mitologije. Također, predstaviti će se utjecaj pojave haosa u potpoglavlju o ostacima iste u modernom svijetu kroz razne medije.

Prilikom izrade istraživačkog dijela ovog rada iskorišteno je 35 izvornih tekstova. Među njima su najbitniji Heziodova *Teogonija*, Aristofanovi *Oblaci* i *Ptice* i Ovidijeve *Metamorfoze* i *Kalendar*. Od sekundarne literature su iskorištene 64 knjige i 41 članak. Iz ovih tekstova su korišteni samo oni dijelovi koji su doprinijeli temi Haosa i autora koji su pisali o ovoj mitološkoj pojavi. No, treba istaći članak grupe autora *The notion of chaos: From the cosmogonical chaos of ancient Greek philosophical thought to the chaos theory of modern physics*. U usporedbi s ostatkom sekundarne literature on je bio od posebne važnosti jer je ukratko prikazao razvoj misli o Haosu, od mitološke do znanstvene.

I. Tumačenje mitološkog Haosa u Grčkim izvorima

I. I. Orfej i orfički izvori

Orfej je bio pjesnik koji je ujedno dio grčke mitologije. Mnogi podaci o njegovoj egzistenciji i stvaralaštvu su polemični zbog svoje kontradiktorne prirode. Jedan takav potječe iz Parske kronike koja spominje Orfeja kao autora mita o otmici Perzefone. Nakon spomenute tvrdnje zapisano je da su se ova dešavanja odvila 1146 godina prije 264/263. godine prije nove ere, tj. datuma kada je ovaj podatak zapisan u Parsku kroniku¹. Zbog toga je nastala pretpostavka o djelovanju Orfeja u 14. stoljeću prije nove ere, no ona ne mora nužno biti korektna. Naime, Parska kronika je izvor koji pokušao datirati dešavanja iz bogate grčke mitologije, a ne uvijek i autore koji su zaslužni za zapisivanje istih. Sljedeći takvu tvrdnju lako je doći do zaključka da je Orfej mogao ovaj tekst napraviti u mnogo kasnijem periodu. Još jedan argument protiv ovakve pretpostavke je mišljenje autora Joseph Robertsona, koji je naveo čak devet činjenica koje u pitanje dovode legitimnost Parske kronike. Najbitnija od njih je ta da nijedan izvor ne spominje ovu kroniku², nego je samo odjednom otkrivena pod sumnjivim istraživačkim okolnostima i prihvaćena u krugovima antičara. No, autori poput Ivan Mortimer Linfortha smatraju da je Orfej deset godina nakon spomenutih mitoloških dešavanja³ zapisao iste (otpr. 1399. godine⁴). S obzirom na to da je u pitanju profesor Grčkog jezika s prestižnog Berkeley univerziteta njegova razmatranja se moraju uzeti u opticaj. Njemački klasičar Felix Jacoby upravo navodi kako je dio izvora koji spominje Orfeja veoma oštećen⁵, samim time se ne može na njega osloniti kao definitivni izvorni podatak, nego samo kao zanimljivu pretpostavku.

---

¹ Ivan Mortimer Linforth, *The Arts of Orpheus*, University of California Press, Berkeley, 1941, str. 193.

² Joseph Robertson, *The Parian chronicle, or The chronicle of the Arundelian marbles; with a dissertation concerning its authenticity*, Printed for J. Walter, at Charing-Cross, London, 1788, str. 52-53.

³ Linforth, *The Arts of Orpheus*, 193.

⁴ Felix Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, E. J. Brill, Leiden-Köln, 1995, str. 992-1004.

⁵ Peter Lindfield, *The Parian chronicle and perceptions of authenticity in eighteenth-century Britain*, *The Antiquaries Journal*, Volume 99, str. 271-295, Cambridge University Press, The Society of Antiquaries of London, London, 2019, str. 276.

Najprihvaćenija teorija o egzistenciji Orfeja je ta da je on postojao u pred-Homerskom periodu, a najvjerojatnije je živio na području Trakije. Veliki broj antičkih pisaca prihvata njega kao stvarnu osobu, ali Aristotel je smatrao da Orfej nije nikada postojao⁶. Sljedbenici njegovih kozmoloških i mističnih ideja su očuvali njegovu misao. Jedan od najranijih je bio Onomakrit, koji je još u 6. stoljeću prije nove ere skupljao tekstove koje je pripisivao Orfeju. Nadalje, orfička književnost je najzastupljenija bila u dva perioda. Prvi od njih je za vrijeme helenizma (3. i 2. stoljeće prije nove ere), a drugi u Grčkoj i Rimu samim početkom nove ere (najranije u 1. stoljeću nove ere, a vrhunac doživljava u doba neoplatonista koje je započelo sredinom 3. stoljeća nove ere)⁷.

U Orfičkim rapsodijama koje su zapisane između 3. i 2. stoljeća prije nove ere je predstavljena kozmogonija koja ukazuje na prisutnost i ulogu praiskonskog Haosa. Zapisano je da božanstvo Kron predstavlja neprekidno vrijeme. Kron, besmrtnog izvora, je stvorio Eter, božanstvo svjetla i višeg zraka, te veliki Haos, božanstvo ponora i nižeg zraka. Haos je bio beskonačan, bez ikakvih ograničenja ispod njega i postojanja temelja ili neke forme na koju je mogao stati. On nije mogao biti nastanjen. Zatim je veliki Kron od Etera stvorio ogromno bijelo jaje, iz kojeg je rođen Fanes⁸. Prema ovom izvoru, može se odrediti tko je stvorio Haosa, što je specifično za orfičko tumačenje. Očigledno je da je ovakav Haos predstavljao apstraktan fenomen, istovremeno je bio božanstvo nižeg zraka, ali i beskonačni ponor koji nije imao temelja. Izgleda da je prema Orfeju Haos jedino bio ograničen Eterom, koji je bio božanstvo višeg zraka i svjetla. Ovakva interpretacija stvara nezamisliv koncept, a to je božanstvo koje je istovremeno beskonačno i ograničeno. Moguće je postaviti pitanje, unutar čega je onda Haos postojao ? Jedini racionalan odgovor na ovakvu problematiku je Kron. Može li se onda orfički Kron opisati kao beskonačnost, unutar koje su postojala dva amorfnu stvorenja ? Ako da, orfički Haos i Eter treba prihvatiti kao metafizičke koncepte egzistencije, a ne u empirijskom smislu kao postojeća bića. No, na ovu problematiku se može gledati i s drugog aspekta. Ako su oni postojali unutar Krona, onda je on bio ograničen sa njihovom beskonačnošću. Nemoguće je uistinu pojmiti koncept beskonačnosti Haosa unutar beskonačnosti Krona. Zbog toga, više smisla ima pretpostavka da je Kron stvorio

---

⁶ Kathleen Freeman, *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers*, Harvard University Press, Cambridge, 1948, str. 1 (66).

⁷ Martin Litchfield West, *The Orphic Poems*, Clarendon Press, Oxford, 1983, str. 69.

⁸ Orfej, *Orfičke rapsodije*, fragment 66 (prevod M. L. West).

novi univerzum, unutar kojeg su Eter i Haos predstavljali prve amorfne pojave, iz kojih će dalje nastati sve ostalo. Sve ove pretpostavke su samo pokušaji pojašnjenja prvih koraka u orfičkoj kozmogoniji. Ova praiskonska božanstva su stvorena kako bi ljudima dala podlogu i odgovore na pitanja vezana za porijeklo kasnijih generacija bogova. No, može se argumentirati da ona samo proširuju beskonačni vakuum nepoznatog. Samo uzimajući ovaj kratki ulomak teksta orfičkih rapsodija koji spominje Haosa, otvorena su mnoga pitanja. A ono najopasnije, koje ruši nadu u postojanje ikakve podloge za originalno porijeklo božanstva i početak postojanja je vezano za korijene orfičkog Krona. Tko je onda njega stvorio? Ova beskonačna igra odgovaranja na pitanje što je prije nastalo jaje ili kokoš je nastavljena i u kasnije nastalim izvornim tekstovima.

Grčki neoplatonista Damaskije je ostavio podatke o orfičkim spisima koji su potvrdili kozmogonijsku hijerarhiju iscertanu u prethodno spomenutom izvoru. Prema njemu je udružen s Kronom bio Ananke, božanstvo neizbježnosti (ili pak Adrastea, što je značilo „bestjelesan“). Oni su zajedno činili velikog Krona, oca Etera i Haosa. Ali, prema ovoj kozmogoniji je Kron bio zmija s tri potomka. Pored spomenutog Haosa i Etera, jedan od potomaka je bio i božanstvo tame, Ereb. Spajanjem sva tri potomka Kron je stvorio jaje. Sastojci ovog jaja su bile materije zemlje, vode i neba⁹. Damaskije je ovim tekstom nadopunio orfičku tradiciju. Zapisao je bitne podatke o nastanku Haosa, koji je u ovom slučaju potomak Krona. Spominje se da je veliki Kron u sebi sadržao i Ananke. Nepoznato je da li se ovakav zapis može interpretirati da je Haos nastao kao proizvod seksualne reprodukcije između Krona i Ananke. Također, navodi se da su Haosova braća i sestre nepoznatog spola bili Eter i Ereb. U ovom tumačenju je Kron predstavljen kao postojeće stvorenje, tj. zmija. Djeluje kao da je Damaskije pokušavao da pojednostavi apstraktne koncepte iz orfičkih rapsodija. On ih je predstavio na takav način da su ljudi mogli zamisliti i koncipirati dešavanja koja su utjecala na stvaranje svijeta. Općenito, bitno je istaknuti da je Damaskije u ovom ulomku opisao takozvanu teogoniju Hieronima, koja je bila jedna od varijanti orfičkih vjerovanja. U ovakvim tumačenjima su praiskonska božanstva reinterpetirana kao prirodne ili životinjske pojave, pa tako je Kron u par navrata opisan i kao voda¹⁰. Upravo ulomak izvornog teksta, koji Krona opisuje kao zmiju, Damaskije navodi kao dio teogonije Hieronima. Stoička spoznajna

---

⁹ Damaskije, *Orfički fragment*, 54.

¹⁰ Dwayne A. Meisner, *Orphic Tradition and the Birth of the Gods*, Oxford University Press, Sheridan Books, Inc., New York, 2018, str. 119-120.

teorija je bila empiristički orijentirana¹¹. Dwayne Meisner smatra da je teogonija Hieronima kroz medij orfičke mitske poezije poučavala stoičke principe. Zbog toga, on smatra da je ova verzija orfičkih vjerovanja zapravo mješavina orfičkih tekstova i stoičkih ideja¹².

Epifanije je u djelu Orfika zapisao Epikurov ulomak. U njemu stoji da je i Epikur¹³ kazao kako je svijet počeo kao jaje. Oko jaja je bio vjetar koji je kao zmija stiskao svijet i tako stvorio raspored prirode. Vjetar se sastojao od isprepletenih oblika Krona i Ananke. Kako je ovaj vjetar sve jače stiskao svijet došlo je do podjele istog na dvije hemisfere. Nakon toga su se atomi razvrstavali. Lakši i finiji atomi su ostali da lebde u univerzumu i postali „svijetli“ zrak tj. Eter, a najrazrijeđeniji zrak je bio Haos. Najteži i najprljaviji atomi su bili spušteni dole, te tako postali zemlja tj. Geja, kao i suha kopna i tekuće vode koje je predstavljao Pont¹⁴. U Epikurovoj verziji orfičkog mita stvaranja svijeta se mogu primijetiti mnoge sličnosti sa izvorom kojeg je Damaskije zapisao. Za početak, u oba teksta se spominje udružena forma Krona i Ananke, te personifikacije praiskonskih božanstava. U ovom slučaju, Kron je bio djelom vjetar koji je stiskao jaje kao zmija. Opet je prisutan motiv zmijske, ali na drugačiji način. Također, djelovanjima najstarijih božanstava u ovom mitu dolazi do stvaranja Haosa i Etera, ali i Geje i Ponta. Može se zaključiti da prema Epikuru Haos i Eter predstavljaju širi univerzum koji nastaje pucanjem praiskonskog jajeta pod pritiskom Krona, a Gaja i Pont prostorne cjeline ograničenog svijeta unutar spomenutog univerzuma. U sve tri navedene verzije mita samo je jedna stvar u potpunosti konstantna, a to je prisustvo motiva jaja. U orfičkim rapsodijama je Kron od Etera stvorio veliko jaje, iz kojeg se rodio Fanes. Prema ovoj verziji upravo će Fanes kasnije imati glavnu ulogu u stvaranju svijeta. Nakon toga, Damaskije zapisuje kako je jaje predstavljalo Kronovo stvorenje, te se sastojalo od materija zemlje, vode i neba. I ovdje je prisutan narativ zatvorenog svijeta kreiranog Kronovim djelovanjem. A, kod Epikura je došlo do pucanja praiskonskog jajeta, kako bi se stvorio novi univerzum i limitirani svijet unutar njega. Ovaj motiv kozmičkog jajeta je bio prisutan u raznim drugim mitovima drevnih civilizacija širom svijeta, o tome će biti riječi u kasnijim poglavljima. No, ova teorija orfičke kozmogonije ima čak i znanstvenu komponentu. U pitanju je prisustvo

---

¹¹ Ada Bronowski, *Rational Empiricism: The Stoics on Reason, Experience and Katalepsis, History of Philosophy & Logical Analysis*, 19(1), str. 167-187, Brill Academic Publishers, Leiden, 2016, str. 168.

¹² Meisner, *Orphic Tradition*, 110.

¹³ Antički grčki filozof koji je djelovao u 4. i 3. stoljeću prije nove ere, začetnik epikurejstva.

¹⁴ Epifanije, *Orfika*, Epikurov ulomak.

atoma u jednom mitu stvorenja. Zbog toga je ovaj izvor unikatan, on spaja orfičku mistiku sa personifikacijama božanstava (kao i Damaskije), ali miješa i elemente iz tadašnjih znanstvenih saznanja. Treba istaći da je teorija atoma bila poznata Grcima, te je Demokritu najčešće pripisana titula njenog začetnika¹⁵. Uzimajući tu tvrdnju kao točnu, teorija atoma je bila poznata među grčkim naučnim krugovima otprilike stotinu godina prije Epikurovog djelovanja.

Klement Rimski, poznatiji kao papa Klement I. (pontifikat od 88. do 97/98. godine nove ere) je nerijetko pisao o teološkim doktrinama staroga svijeta. Identično kao i za Orfeja, veliki broj tekstova koji je pripisan Klementu je zapravo bio napisan od strane njegovih sljedbenika. Autorstvo nad skoro svakim naslovom spomenutog pape se može dovesti u pitanje. Teolog Arthur Cayley Headlam smatra da je postojao jedan ili čitava grupa Pseudo-Klementa čija su djela pripisana Klementu Rimskom¹⁶. Pravac u teološkoj književnosti inspiriran Klementovim tekstovima se naziva Klementina, a njegova specifičnost je prisustvo analitičkog pogleda na vjersku dogmu pod utjecajem filozofije i čak ezoterizma¹⁷. U djelu *Epistulae*, Klement se osvrće na orfičko pojašnjenje Haosa, koristeći se očuvanim orfičkim himnama¹⁸. On tvrdi da Orfej veliko kozmičko jaje u kojem se nalaze izmiješani svi prvobitni elementi zapravo poredi sa Haosom¹⁹.

Uzimajući u obzir takvu pretpostavku, orfička kozmogonija je začeta s onim koji nikada ne stari tj. *ageraos*. U pitanju je Kron koji je prouzrokovao rođenje Etera i Haosa. Nakon toga se od spomenuta dva potomka stvara veliko kozmičko jaje. Oplodnjom istog nastaju *protogonos*, što znači „prvorodeni“. To su bili bog svjetlosti *Fanes* ili *Eros*, boginja mudrosti *Metis* i životvorno

---

¹⁵ Ava Chitwood, *Death by Philosophy: The Biographical Tradition in the Life and Death of the Archaic Philosophers Empedocles, Heraclitus, and Democritus*, The University of Michigan Press, Michigan, 2004, str. 102.

¹⁶ Arthur Cayley Headlam, *The Clementine Literature*, *Journal of Theological Studies* 3, No. 9, str. 41-58, Clarendon Press, Oxford, 1901, str. 49-51.

¹⁷ Elmer Truesdell Merrill, *On „Clement of Rome“*, *The American Journal of Theology*, Vol. 22, No. 3, str. 426-442, The University of Chicago Press, Chicago, 1918, str. 431.

¹⁸ Klement Rimski, *Epistulae*, VII.

¹⁹ Efstratios Theodossiou, Konstantinos Kalachanis, Bassilios N. Manimanis, Milan S. Dimitrijević, *The notion of chaos: From the cosmogonical chaos of ancient Greek philosophical thought to the chaos theory of modern physics*, *Facta Universitatis: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, Vol. 11, No. 2, str. 211 – 221, University of Athens, Athens, 2012, str. 213.

božanstvo Herikepos, koji je imao i mušku i žensku prirodu²⁰. U skladu s takvom verzijom kozmogonije Orfej je zapisao:

Πρωτογόνον καλέω διφυῆ, μέγαν, αἰθερόπλαγκτον,
ὠογενῆ, χρυσέησιν ἀγαλλόμενον πτερύγεσσιν,
ταυρωπόν, γένεσιν μακάρων θνητῶν τ' ἀνθρώπων·
σπέρμα πολύμνηστον, πολυόργιον, Ἑρικεπαῖον,
ἄρρητον, κρύφιον. ῥοιζήτορα, παμφαῆς ἔρνος·
ὄσσων ὃς σκοτόεσσαν ἀπημαύρωσας ὀμίχλην,
πάντη δινηθεῖς πτερύγων ῥιπαῖς κατὰ κόσμον·
λαμπρὸν ἄγων φάος ἀγνόν, ἀφ' οὗ σε Φάνητα κικλήσκω,
ἠδὲ Πρίηπον ἄνακτα, καὶ Ἀνταύγην ἐλίκωπον.
ἀλλά, μάκαρ, πολύμητι, πολύσπορε, βαῖνε γεγηθῶς
ἔς τελετήν ἀγίην πολυποίκιλον ὄργιοφάνταις.²¹

Prijevod ovog teksta je sljedeći:

O moćni prvorodeni, usliši moju molitvu,
Dvostruko, rođeno od jaja, i koji luta kroz zrak,
Rikač bikova, slaveći se svojim zlatnim krilima,
Od koga izvire rasa bogova i smrtnika.

---

²⁰ Theodossiου, Kalachanis, Manimanis, Dimitrijević, *The notion of chaos*, 213-214.

²¹ Orfej, *Orfičke himne*, 5.

Erikepaios²², proslavljena vlast,
Neopisiv, okultan, vječno sjajan cvijet.
Iz očiju zatamnjenih brišeš mrak noći²³,
Sve širi sjaj, čista i sveta svjetlost;
Stoga je Fanes zvao, slava neba,
Na mašući zupčanicima kroz svijet kojim letiš.
Prijape²⁴, tamnooki sjaj, tebi pjevam,
Genial²⁵, razborit, uvijek blagoslovljeni kralj,
S radosnim pogledom na naša prava božanska
I sveta žrtva blagotvoran sjaj.

U tekstu ove himne Orfej priziva prvorodenog boga Fanesa, pozivajući da on usliši njegovu molitvu i izađe iz jajeta koje je dvostruke prirode. Iako je u ovom odlomku u centru pažnje Fanes, kojeg Orfej priziva koristeći se raznim titulama i veličajući njegovu slavu, jako je bitno za percepciju Haosa ovo „dvostruko jaje“. Naime, ova himna je još jedan dio slagalice u orfičkoj kozmogoniji koji potvrđuje da su Haos i Eter bili dva glavna sastojka ovog praiskonskog jajeta iz kojeg su nastali prvorodena božanstva. Upravo zbog toga može se zaključiti da je Haos imao veliku ulogu u ovom starogrčkom mitu stvorenja. Općenito, orfička religija je predstavljala ljudsku dušu kao besmrtnu. Ova duša bi nakon smrti putovala i veliki je akcent bio na održavanju njene čistoće. Ta čistoća se postizala time što je čovjek doprinomio univerzalnemu miru ne nanošenjem štete, ali i izbjegavanjem konzumiranja određene hrane. Sljedbenici orfičkog mističizma nisu jeli meso, a kao dokaz važnosti kozmičkog jajeta izbjegavali su i konzumiranje jaja²⁶.

---

²² Titula boga Fanesa.

²³ Mrak noći (tj. tama) je jedna od interpretacija Haosa u djelima kasnijih autora.

²⁴ Inače bog plodnosti, životinja i povrća, ali u ovoj instanci se odnosi na Fanesa.

²⁵ Riječ koja znači veselo, svečano; naziv za božanstva čije su ovlasti bile upravljanje brakom i stvaranjem novih generacija (reprodukcijom), ali u ovoj instanci je opet u pitanju Fanes.

²⁶ Linforth, *The Arts of Orpheus*, 287.

I. II. Heziod

Grčki pjesnik Heziod je najveći dio svog književnog opusa napisao otprilike 700 godina prije nove ere. Odrastao je u Askri, selu u Beotiji u središnjoj Grčkoj. Živio je kao pastir na planinama, a nakon očeve smrti naslijedio je zemlju, koju je obrađivao. U spijevu Teogonija Heziod zapisuje kako su glasovi muza pobudili poeziju u njemu.²⁷ Heziodova Teogonija pruža sveobuhvatan prikaz podrijetla i organizacije božanstava odgovornih za vjersku, moralnu i fizičku strukturu svijeta, počevši od mita stvorenja i kulminirajući režimom u kojem Zeus ima vrhovnu vlast.²⁸ Mitovi zapisani u Teogoniji spadaju u grupu starogrčkih tekstova koji su bili pod bliskoistočnim utjecajem. Autor Walter Burkert kao argument za prijašnje navedenu tvrdnju upućuje na sličnosti između mita o kastraciji hetitskog boga Kumarbija i Heziodovu interpretaciju Urana i Krona²⁹.

U Teogoniji Heziod piše kako je uistinu na samom početku postojao Haos. A, nakon njega nastaje Gaja širokih grudi, uvijek siguran temelj za sve besmrtnike koji čuvaju vrhove snježnog Olimpa. Iz Haosa su proizašli Erebo (tama) i crno Nix/Nixos (noć).³⁰ U ovoj verziji kozmogonije Haos nije bio prisutan prije stvaranja, već je nastao u početku. Werner Jaeger smatra da Heziod ne zaobilazi pitanje prvog uzroka, nego se uopće ne osvrće na njega jer u njegovom dobu ono nije bilo prisutno kao filozofska problematika³¹. Klement Rimski zastupa mišljenje da Heziod Haos vidi kao substratum tj. podlogu ili kreaciju koja je proizašla iz bezoblične materije.³² Veoma bitan podatak za ovu interpretaciju Haosa je i taj da su njegovi potomci Erebo i Nixos. Lako je doći do zaključka da Orfej i Heziod imaju drugačija viđenja praiskonskog Haosa. No, uzimajući u obzir da su orfički tekstovi nastali mnogo kasnije kao djelo njegovih sljedbenika, ne može se zanemariti

---

²⁷ Albin Lesky, *A history of Greek literature*, Thomas Y. Crowell Company, prevod: James Willis & Cornelis de Heer, New York, 1966, str. 91-92.

²⁸ Glenn Warren Most, *Hesiod: Volume I, Theogony. Works and Days. Testimonia*, Harvard University Press, Cambridge-London, 2006, str. XXVI.

²⁹ Walter Burkert, *Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, Harvard University Press, Cambridge-London, 1992, str. 5.

³⁰ Heziod, *Teogonija*, 116 ff.

³¹ Werner Jaeger, *Die Theologie der frühen griechischen Denker*, Kohlhammer verlag, Stuttgart, 1953, str. 23.

³² Theodossiou, Kalachanis, Manimanis, Dimitrijević, *The notion of chaos*, 213.

pretpostavka da je Heziod imao veliki utjecaj na njih. O tome upravo pišu autori Kirk i Raven, prema njihovom mišljenju značaj Haosa je očit dokaz da su neki elementi orfičke kozmogonije izvedeni iz Teogonije³³.

Vrijeme u kojem postoji Haos se ne može gledati u kontekstu povijesnog, pa čak ni mitološkog vremena. Ono je praiskonsko, te kao takvo otvara mnoga filozofska pitanja. John Bussanich smatra da Heziod period postojanja Haosa izolira kao bezvremeni trenutak, koji naziva „Urzeit“. Kao takav, on se razlikuje čak i od ostatka kozmogonije³⁴. No, Teogonija vremenski započinje s ovim prvim postojanjem, Haosom. Ovaj Haos nije bio samo velika zbirka neidentificirane mase, nasuprot to je bila praznina bez ikakve osobine. Heziod koristi imenicu srednjeg roda, bez ikakvih epiteta da opiše Haos. No, bitan je i opis Gaje. Ona posjeduje kvalitete koje Haos nema, a to su čvrstoća i lokacija za besmrtnike tj. božanstva. Ovaj manjak kvaliteta zapravo daje osnovne osobine Heziodovog Haosa kao jedne bezoblične praznine³⁵. Tumačenje mitološkog simbola Haosa kao velike praznine ili prostora mora biti kvalitativne, a ne kvantitativne prirode. To znači da ga ne treba poistovjećivati s empirijskom prazninom ili prostorom. Naime, kako bi Heziodova interpretacija imala smisla, Haos je morao biti artikuliran. Zbog toga je možda pravilnije izraziti se da je on predstavljao prvobitno artikulirano ništavilo, a ne zbrkanu mješavinu materije, ili pak neartikuliranu prazninu³⁶. Element Haosa u mitu stvaranja nije utjecajan kao i drugi dijelovi Teogonije. To je očito u mnogim rekonstrukcijama narativa spomenutog spjeva, koji nerijetko u potpunosti zapostavljaju postojanje ovog prvobitnog božanstva. Mnogim istraživačima nije konvencionalno pisati o apstraktnim konceptima poput Haosa kada opisuju mitološko stvaranje grčkog svijeta. No, francuski historičar Jean-Pierre Vernant nije preskočio ovaj fenomen. On je dao jedno tumačenje Heziodovog Haosa, koje je oštra suprotnost iznesenih stavova o potrebi shvaćanja istog kao artikuliranog ništavila. Vernant smatra rani svijet Heziodove Teogonije skupom nesređenih i zbrkanih sila. One su zahtijevale nametanje

---

³³ Geoffrey Stephen Kirk & John Earle Raven, *The Presocratic Philosophers: a Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge University Press, Cambridge, 1957, str. 38.

³⁴ John Bussanich, *A Theoretical Interpretation of Hesiod's Chaos*, *Classical Philology*, Vol. 78, No. 3, str. 212-219, The University of Chicago Press, Chicago, 1983, str. 213.

³⁵ Jenny Strauss Clay, *Hesiod's Cosmos*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, str. 15.

³⁶ Bussanich, *Interpretation of Hesiod's Chaos*, 214.

poretka. No, taj poredak se nije sam stvorio, nego su ga buduća božanstva uspostavila svojim djelovanjem³⁷.

Bitno je istaknuti da su za Hezioda Haos, Gaja i Eros tri prvobitna i osnovna elementa. Od njih je univerzum nastao. Haos je bio receptor svega što se stvara, a Gaja čvrsto tlo za druga bića. Eros je predstavljao silu koja je vodila ostala stvorenja na put regeneracije³⁸. Moguće je zaključiti da Gaja nastaje u Haosu, ali ne bukvalno kao predmet, nego kao glavni prostor za božanstva, ali i ljude. Haos je zapravo cjelokupna stvarnost unutar koje se pojavljuje Gaja, tj. Zemlja. Ona samo može postojati unutar Haosa, jer u ovoj ranoj fazi ništa drugo mimo njega nije ni postojalo. Vodeći se tom logikom Gaja je zapravo simbolizirala matriks stvaranja, a Erosu se može pripisati uloga mehanizma istog³⁹.

Kada su u pitanju njegovi potomci Ereb i Nikta, oni nastaju cijepanjem jedne stanice na dvije. Haos nije reproducirao s Gajom, niti je bio njen porodični predak, on je jednostavno postojao prije nje. Može se zaključiti da Gaja svojim seksualnim reproduciranjem sve više postaje potpuna suprotnost od nejasnosti i ništavila koju Haos predstavlja. Kasnije, Ereb i Nikta se seksualno ujedinjuju i stvaraju svoje suprotnosti, svjetlost (Eter) i dan⁴⁰.

Stavovi iznešeni u prijašnjem tekstu otvaraju zanimljivo pitanje o spolu Heziodovog Haosa. Euterpe Bazopoulou-Kyrkanidou je u zborniku radova vezanih za medicinu i genetiku pokušao dati odgovor na to pitanje. On je predstavio „Haosov pedigre“ u kojem je odredio spolove i način reprodukcije (aseksualni ili seksualni) svih njegovih potomaka u Teogoniji. U svrhu održavanja fokusa na tematskoj problematici praiskonskog Haosa, predstavljena će biti samo prva generacija potomaka.

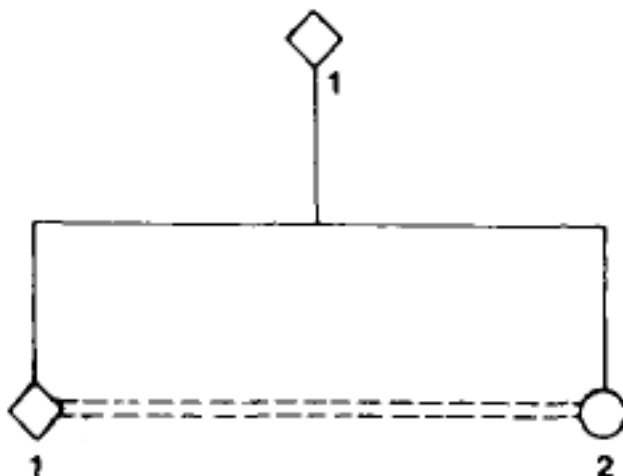
---

³⁷ Olaf Almqvist, *Chaos, Cosmos and Creation in Early Greek Theogonies: An Ontological Exploration*, Bloomsbury Academic, New York, 2022, str. 30-31.

³⁸ Theodossiou, Kalachanis, Manimanis, Dimitrijević, *The notion of chaos*, 216.

³⁹ Bussanich, *Interpretation of Hesiod's Chaos*, 215.

⁴⁰ Clay, *Hesiod's Cosmos*, 16.

Slika 1.

Haosov pedigre (Preuzeto iz: Euterpe Bazopoulou-Kyrkanidou, *Mythos and Logos in Hesiod's Theogony, Circa 700 B.C.*, American Journal of Medical Genetics, 62, str.125-144, Wiley-Liss, Inc., Athens, 1996, str. 130.)

Za početak, bitno je objasniti da krug predstavlja ženski, a kvadrat muški spol, dok romb označava bespolnost antropomorfnih božanstava u Heziodovoj Teogoniji. Ovi spolovi su utemeljeni na osnovu roda s kojim je Heziod određeno božanstvo oslovio na grčkom jeziku. Haos je bio bez spola, te je aseksualnom reprodukcijom stvorio bespolno Niks i žensku Erebe. Erebe je kasnije rađala muška, ženska i bespolna božanstva. U biološkoj interpretaciji Heziodov Haos se može pojasniti kao neoplođeno jaje. A, slučaj Erebe se može pojasniti kao amfitokijska partenogeneza⁴¹. Ovaj fenomen je zastupljen među određenim vrstama insekata. On podrazumijeva aseksualnu reprodukciju u kojima se neoplođena jaja razvijaju u bilo koji spol (tj. nisu limitirani samo na muški ili ženski)⁴².

⁴¹ Euterpe Bazopoulou-Kyrkanidou, *Mythos and Logos in Hesiod's Theogony, Circa 700 B.C.*, American Journal of Medical Genetics, 62, str.125-144, Wiley-Liss, Inc., Athens, 1996, str. 127.

⁴² Edward M. Barrows, *Animal Behavior Desk Reference: A Dictionary of Animal Behavior, Ecology, and Evolution*, Second Edition, CRC Press LLC, London-New York-Washington D.C., 2001, str. 518.

Uzimajući u obzir iznesene stavove, otvaraju se mnoge problematike kada je u pitanju Heziodova interpretacija Haosa. Kao prvo, ako je Heziodova interpretacija najutjecajnije, zašto je Haos među laicima često smatran božanstvom ženskog spola. Na ovo pitanje se može dati pretpostavka kao odgovor. Moguće je da su razni amaterski tekstovi na internet forumima zajedno sa ljudskim poimanjem da je prvo postojeće božanstvo moralo imati sposobnost rađanja utjecali na stvaranje ovakvog narativa. Ako je to slučaj, postoji i kontra-argument. Zar nije logično da je bilo potrebno i muško božanstvo za seksualnu reprodukciju. Ovakva linija razmišljanja dovodi pojedinca da ponovno slijepo bira između toga što je prije nastalo kokoš ili jaje. Ironično, čitav ovaj rad je posvećen reinterpretacijama antičkih izvora koji su upravo birali između jajeta i kokoši. No, u nemogućnosti davanja konkretnog odgovora na postavljeno pitanje, moguće je samo produbiti problematiku. Zašto prvo postojeće božanstvo nije u općem znanju prihvaćeno kao hermafrodit, ili pak apstraktna aseksualna pojava kako ga Heziod i objašnjava. Ovo su sve tematike o kojima će se elaborirati i u kasnijim poglavljima. Nadalje, može se razmotriti mogućnost velikog biološkog znanja starogrčkog pjesnika. Pa tako, Heziod inspiriran biološkim pojavama, koje su uočene daleko nakon njegovog vremena, piše o praiskonskim božanstvima. Ovakva razmišljanja pojedinca samo mogu odvesti u pogrešnom smjeru beskorisnih teorija zavjera. Naime, fenomen amfitokijske partenogeneze je samo iskorišten kao biološka interpretacija Heziodovog Haosa. Starogrčki pjesnik tehnički nije ništa napisao o spolu Haosa, ili načinu njegove reprodukcije. Heziod je u Teogoniji zapisao priču o postanku svijeta, a gore navedeni autori su ponudili svoje interpretacije. Kao i svako drugo mitološko/vjersko djelo, povijesne činjenice su u potpunosti zapostavljene, a dešavanja u njima su mistična i ostavljena na tumačenje čitaocu. No, što je uistinu zanimljivo je činjenica da je sam Heziod imao različita tumačenja Haosa u drugim dijelovima Teogonije.

Najraniji zapis riječi Haos je upravo u Teogoniji⁴³. Heziodov tekst je potakao ljude na razna tumačenja Haosa. Neki ga smatraju zbrkanom mješavinom materije, dok drugi tvrde da je u pitanju praznina. Postoje i interpretacije Haosa kao apstraktnog koncepta prostora, tj. smatraju ga zrakom, ali i vodom. Wacziarg i Podbielski obojica smatraju da u izvornom tekstu Haos ima dvije

---

⁴³ Aude Wacziarg, *Le Chaos d'Hésiode*, Pallas, No. 57, str. 131-152, Presses universitaires du Midi, Toulouse, 2001, str. 131-132.

komponente. Prva je materijalna, u kojoj Haos predstavlja bezobličnu oblačnost, povezanu s tamom. A, druga je prostorna, tako da Haos ima ulogu da djeluje kao razdjelnik ili međuprostor između zemlje i neba s jedne strane, te zemlje i Tartara s druge⁴⁴⁴⁵.

U djelu Teogonije koji prepričava rat Titana Heziod je istakao ulogu Zeusa. Prema njegovom tumačenju, Zeus se odmah pojavio i bacio svoju munju. Plamen se zatim neizrecivo visoko uzdigao, sve do svijetlog gornjeg zraka. Blještavi odsjaj groma je zaslijepio mnogima oči. Zapanjujuća vrućina je obuzela Haos⁴⁶. U kasnijem fragmentu Heziod daje opis Tartara. Ovaj dio spjeva govori kako su Titani živjeli daleko od svih bogova, iznad tmurnog Haosa⁴⁷. Radi konteksta, bitno je istaći da su Titani bili zarobljeni u Tartaru nakon ratova, te da ovaj opis lokacijski ne stavlja njih visinski iznad Haosa, nego iz obrnute perspektive opisuje da su se nalazili udaljeni i od njega.

Ova dva fragmenta se moraju tumačiti zajedno. Na prvi pogled oni daju jednu sasvim drugačiju interpretaciju Heziodovog Haosa od one koja je bila prijašnje zapisana. Prema njima, Haos je zapravo međuprostor, točnije razmak ili jaz koji razdvaja zemlju od Tartara⁴⁸, ali i od nebesa. Prije je vladalo mišljenje da je Haos predstavljao jaz između zemlje i raja, no autori poput Mitchell Miller su u potpunosti odbacili tu tezu. Za Millera, ovakav Haos je isključivo bio međuprostor između zemlje i Tartara⁴⁹. Jedan od argumenata koji može potkrijepiti takvu tvrdnju je taj da je Heziod htio u prijašnje spomenutom pasusu opisati nevjerojatnu vrućinu Zeusove munje. Ova munja se uzdigla sve do gornjeg zraka, kojem Haos nije bio granica, a toliko je snažna bila da je čak i Haos (jaz između zemlje i Tartara) obuzela velika vrućina (prouzrokovana ovako jakom munjom). Bussanich navodi kako je velika greška Haos izjednačavati s Tartarom. Ovaj

---

⁴⁴ Henryk Podbielski, *Le chaos et les confins de l'univers dans la théogonie d'Hésiode*, Les études classiques, 54, str. 253-263, Société des études classiques, Namur, 1986, str. 254-257.

⁴⁵ Wacziarg, *Le Chaos d'Hésiode*, 151-152.

⁴⁶ Heziod, *Teogonija*, 699 ff.

⁴⁷ Heziod, *Teogonija*, 813.

⁴⁸ Karen Sonik, *From Hesiod's Abyss to Ovid's rudis indigestaque moles: Chaos and Cosmos in the Babylonian „Epic of Creation“*, Creation and Chaos: A Reconsideration of Hermann Gunkel's Chaoskampf Hypothesis, str. 1-25, Penn State University Press, Pennsylvania, 2013, str. 7.

⁴⁹ Mitchell Miller, *“First of all”: On the Semantics and Ethics of Hesiod's Cosmogony*, Ancient Philosophy, Vol. 21, Issue 2, str. 251-276, Mathesis Publications Inc., Pittsburgh, 2001, str. 257.

autor daje još jednu alternativu u tumačenju Hezidovog Haosa kroz kasnije pasuse Teogonije. Prema njemu, Haos je lociran ispod Tartara⁵⁰. Kao dokaz za ovu tvrdnju on navodi da Heziod zapisuje kako padajući nakovanj Tartar dosegne za deset dana⁵¹, a kasnije navodi da se ponor (kojeg Bussanich poistovjećuje sa Haosom⁵²) ne može prijeći u roku od jedne godine⁵³.

---

⁵⁰ Bussanich, *Interpretation of Hesiod's Chaos*, 216.

⁵¹ Heziod, *Teogonija*, 724-725.

⁵² Bussanich, *Interpretation of Hesiod's Chaos*, 216.

⁵³ Heziod, *Teogonija*, 740-741.

I. III. Alkman

Rođen kao rob, Alkman je uspio svoj život preokrenuti i istaći se kao jedan od najinteresantnijih pjesnika svoje ere. Rođen je u Sparti, točnije on je bio Lakonac iz Mesoe. Djelovao je u 7. stoljeću prije nove ere. Alkman je bio jedan od najranijih lirskih pjesnika u Grčkoj, te je iza sebe ostavio šest knjiga lirskih pjesama. Poznat je bio po svojim revolucionarnim ljubavnim pjesmama, koje je pisao dorskim dijalektom⁵⁴. Alkman je predstavio endemičnu kozmogoniju u svojoj pjesmi Parteneion. U njoj on se koristi antičkom mudrošću, poezijom i filozofijom prirode kako bi dočarao kozmos⁵⁵. Gloria Ferrari ističe kako su Alkmanove pjesme uvijek uživo bile popraćene s ekstravagantnom scenografijom, glumom, muzikom i plesom. Parteneion je stvoren za festival u Sparti tijekom kasnog 7. stoljeća prije nove ere. Ono što je očuvano od teksta se danas nalazi u muzeju Luvru, no treba napomenuti da je izvor veoma oštećen. U prvom fragmentu Alkman započinje baš kako je Heziod započeo svoju Teogoniju, invokacijom tj. zazivanjem muza s molitvama. Nakon toga, slijedi tekst mitološkog sadržaja. Tu se nalazio i mit o princu Sparte, Hipokonu i njegovim sinovima⁵⁶. Slično kao Orfej, on je pisao himne. Ipak, više se podudaranja može primjetiti između njega i Hezioda, posebno kada je u pitanju kozmogonijska hijerarhija.

Aisa i Poros su za Alkmana bila dva najstarija božanstva. Naziva ih drevnima i govori kako su oni sve osvojili⁵⁷. David A. Campbell poistovjećuje Porosa sa Heziodovim Haosom. Ali, govori kako postoje dvije opcije tumačenja ovog izvora. Zbog starog i oštećenog teksta, Alkmanov opis Aise i Porosa se može tumačiti kao „najstarija božanstva“ ili „najčasnija božanstva“. Ako je u pitanju prva interpretacija onda se Poros može poistovjetiti sa Haosom, koji je u Teogoniji na samom početku postojao. Ali ako se uzme drugi prevod kao točan, onda Campbell prezentira sasvim drugačiju pretpostavku. Na osnovu podataka iz Alkmanovog djela zaključeno je da on

---

⁵⁴ John Maxwell Edmonds, *Lyra Graeca: Being the Remains of All the Greek Lyric Poets from Eumelus to Timotheus, Excepting Pindar*, Vol. I., William Heinemann, London, 1922, str. 45.

⁵⁵ Katerina Ladianou, *Alcman and the Cosmos of Sparta by Gloria Ferrari*, *American Anthropologist*, Vol. 111, No. 4, str. 527, Wiley Online Library, Hoboken, 2009, str. 527.

⁵⁶ Gloria Ferrari, *Alcman and the Cosmos of Sparta*, The University of Chicago Press, Chicago, 2008, str. 1-2.

⁵⁷ Alkman, *Parteneion*, Fragment 1.

nimfu Tetidu predstavlja kao demiurga tj. stvaratelja svijeta. Tek nakon što ona stvara svijet se Poros tj. Haos pojavljuje i on predstavlja „početak“⁵⁸. No, i ovu drugu verziju dešavanja je moguće usporediti sa Hezidom, te čak i Orfejom. U Teogoniji Haos nije stvaratelj, nego je stvorenje prisutno od samog početka tj. od nastanka univerzuma. Samo, Heziod ne otkriva tko je demiurg, dok je za Alkmana to Tetida. Prema orfičkim vjerovanjima Kron je bio stvaratelj, a prve kreacije su mu bile Haos i Eter. Alkman je zapisao da je Poros slijedio nakon Tetide, ali ako ga stavlja u isti koš sa Aisom, moguće je uvidjeti dualističku prirodu mita koja je bila zastupljena i u orfičkim tekstovima.

Winifred Warren Wilson smatra ovo poistovjećivanje Haosa s Porosom previše olako prihvaćenim. Ipak, govori kako je jedna sličnost između Heziodovog i Alkmanovog praiskonskog božanstva ta što se oba identificiraju kao Tartar. O poveznicama Tartara i Heziodovog Haosa je pisano u prethodnom poglavlju. Kada je u pitanju Poros, Wilson pronalazi etimološke argumente. Naime, naziv Poros ima korijene u riječi *per*, koja znači probiti ili probušiti i često je povezana s mitološkim Tartarom. Platon opisuje Tartar kao duboku špilju ili pukotinu u zemlji, koja je predaleko. Ovaj opis se vezuje i za Heziodovo tumačenje Haosa i za etimološke korijene Alkmanovog Porosa. Wilson smatra da je Poros zapravo bio bog podzemnog svijeta, koji je sparen sa Aisom⁵⁹. Kyriakos Tsantsanoglou zapisuje kako postoji neuobičajeno sokratsko tumačenje Porosa kao oca Erosa. Nadalje, autor navodi pretpostavku da Alkmanov Poros i Aisa predstavljaju isto ono što su Haos i Gaja predstavljali u Teogoniji. To znači da oni predstavljaju prva praiskonska božanstva. U Alkmanovom tekstu, njima se pripisuje moć božanskog planiranja i božanskog odabira sudbina. Upravo u mitu o Hipokonu, izgleda da su Poros i Aisa donijeli odluku da on mora umrijeti. Nakon toga, Herkul je pobio njegovu braću i služio je kao instrument spomenutih božanstava⁶⁰. Većina umrlih su opisani kao žrtve Porosa i Aise⁶¹.

---

⁵⁸David A. Campbell, *Greek lyric poetry : a selection of early Greek lyric, elegiac, and iambic poetry*, Macmillan Education Limited, St. Martin's Press, London - New York, 1967, str. 199-200.

⁵⁹ Winifred Warren Wilson, *The Partheneion of Alkman*, *The American Journal of Philology*, Vol. 33, No. 1, str. 57-67, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1912, str. 57-58.

⁶⁰ Kyriakos Tsantsanoglou, *Of Golden Manes and Silvery Faces: The Parthenion I of Alkman*, *Trends in Classics – Supplementary Volumes*, Volume 16, De Gruyter, Berlin – Boston, 2012, str. 19-20.

⁶¹ Bernard Abraham van Groningen, *The Enigma of Alkman's Partheneion*, *Mnemosyne*, Third Series, Vol. 3, Fasc. 4, str. 241-261, Brill Publishers, Leiden, 1936, str. 243.

I. IV. Ibik i Bahilid

Prilikom izrade ovog magistarskog rada Ibik i Bahilid su uvršteni u isto poglavlje iz dva razloga. Prvi, jer su obojica bili veoma cijenjeni i bitni starogrčki lirski pjesnici. Iako, koristeći se starogrčkim žargonom ova tvrdnja pojedincu ne bi bila očita, zbog postojanja izraza „glup/naivan kao Ibik“. Razlog zašto je ovaj izraz postojao nema veze s doprinosom Ibika lirskoj poeziji, nego s činjenicom da je on odbio ponudu da vlada kao despot svojim sugrađanima i preselio se u Joniju. Ibik je bio veoma zanimljiva pojava među pjesnicima, prema njegovoj skupocjenoj odjeći i ljubavi prema luksuzu očigledno je da je pripadao visokom sloju društva i bio imućan. No, zapisana su i neka njegova neobična djela, kao što je činjenica da se molio pticama. Ibika su ubili pljačkaši, a Plutarh je zapisao priču o ždralovima koji su pratili ubojice i svojim prisustvom natjerali ih da priznaju svoja nedjela⁶². Ibik je živio u šestom stoljeću prije nove ere, a Bahilid u petom. Bahilid je rođen u Ioulisu⁶³, a kao svjedok njegovih stvaralačkih sposobnosti su ostale određene pozitivne recenzije i laskave riječi usmjerene ka autorovim djelima. Na primjer, književni teoretičar Longin je zapisao kako je Bahilid u potpunosti ovladao uglađenim stilom⁶⁴.

Drugi razlog za zajedničku grupaciju spomenuta dva lirski pjesnika je njihovo tumačenje Haosa. Naime, Haos je za ove autore predstavljao zrak. Ibik piše o letu kroz nadzemni zrak (tj. Haos)⁶⁵, dok Bahilid opisuje kretanje orla kroz bezgraničnu prazninu koju naziva Haosom⁶⁶. Zanimljivo je da u ovim slučajevima autori umjesto riječi aeros se koriste s izrazom Khaos. Ovakva tumačenja otvaraju dvije mogućnosti o interpretacijama praiskonskog Haosa. Prva je mitološka i ona podrazumjeva uvjerenje da je Haos bio zrak prisutan samo na Zemlji, dok je zrak raja tj. gornji zrak pozicioniran iznad zemlje predstavljao Eter. Ibik ništa ne piše o ograničenjima ovog zraka.

---

⁶² John Maxwell Edmonds, *Lyra Graeca, Volume II: Stesichorus, Ibycus, Anacreon and Simonides*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1924, str. 78-84.

⁶³ Antički grčki grad, poznat i pod nazivom Hora.

⁶⁴ ⁶⁴ John Maxwell Edmonds, *Lyra Graeca, Volume III: Corinna, Bacchylides, Timotheus*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1927, str. 81-85.

⁶⁵ Ibik, *Fragment S223B*.

⁶⁶ Bahilid, *Fragment 5*.

Uzimajući u obzir da je Erebus predstavljao mnoge stvari, uključujući i maglu⁶⁷ koja se nalazi ispod i okolo zemlje može se reći da je on ograničavao Haosa u ovom tumačenju. Zanimljivo je da se na Antarktiku nalazi vulkan Mount Erebus⁶⁸. Antarktiku se može smatrati ograničenjem „ljudske Zemlje“ jer je čitav kontinent nenastanjen. Nasuprot ovakvoj pretpostavci Bahilid piše o Haosu kao o praznini bez ikakvih ograničenja.

Druga mogućnost je više vezana za izraze i vokabular starogrčkih pisaca šestog i petog stoljeća prije nove ere. Postavlja se pitanje vezano za značenje riječi khaos. Možda je ona inspirirana Heziodovim tumačenjem Haosa kao prostora poprimila sasvim novo značenje. Uzimajući ovakvu pretpostavku u obzir riječ khaos postaje sinonim za aeros, što znači zrak. No, čak i ovakav stav može asociirati pojedinca na mitološko tumačenje Haosa kao zemaljskog zraka. Zbog toga je najveća razlika između ove dvije pretpostavke prisustvo vjerskog karaktera, prema tome se može jasna razlika izvući između Haosa/Khaosa i riječi khaos/haos. Oba autora se veoma oskudno koriste spomenutim izrazom i zato je nejasno koja se pretpostavka može uzeti kao legitimnija.

---

⁶⁷ Christopher John Mackie, *Erebus*, The Homer Encyclopedia (ed. Margalit Finkelberg), str. 1, Blackwell Publishing Ltd., Hoboken, 2011, str. 1.

⁶⁸ Philip R. Kyle, *Volcanological and environmental studies of Mount Erebus*, Antarctica, Antarctic research series, v. 66, American Geophysical Union, Washington, D.C., 1994, str. XI.

I. V. Aristofan

Atenski pisac Aristofan je iza sebe ostavio zavidan broj komedija. Komediograf je bio poznat po tome što se nije ustručavao kritizirati tadašnje društvo, te mnoge druge istaknute ljude vremena u kojem je djelovao. Smatra se da je rođen 445. godine, a umro 385. godine prije nove ere⁶⁹. Aristofanovi suvremenici su imali potrebu da zapišu određene susrete s komediografom zbog njegovog unikatnog stvaralačkog i životnog stila. Platon je ostavio dosta podataka i anegdota o Aristofanu. No, iz istog razloga je stekao neprijatelje među drugim piscima, te je možda i najpoznatija višegodišnja prepirka koju je vodio sa Kratinusom. Od strane spomenutog autora je Aristofan bio prozvan plagijatorom⁷⁰. Ipak, ovakve izjave ne treba shvatiti previše ozbiljno jer su one bile samo proizvod sukoba ega dvojice umjetnika.

Dva su djela u kojima Aristofan piše o Haosu. Prvo od njih je Oblaci. U pitanju je predstava, koja je doživjela i drugo, književno tj. pisano izdanje. Ona je političkog karaktera, a tema kojom je Aristofan inspiriran je fenomen masovne moći. Aristofan je uveo u ovu predstavu i religioznu podtemu radnje⁷¹. Oblaci heroju ove komedije, Strepsiadisu, nude moć da postane najbolji govornik među Grcima kako bi mogao izbjeći svoje zajmodavce. Ali, za uzvrat traže da on njih pokorno štuje. Sokrat napominje Strepsiadisa u ovom odlomku da on ne smije štovati nijedno drugo božanstvo osim Oblaka, Haosa i Jezika⁷². Samo u ovom kratkom odlomku mnoge se stvari moraju pojasniti. Kao prvo Aristofan je izgleda uživao u stvaranju konfuzije kada je u pitanju prisustvo Sokrata u ovoj komediji. U određenim dijelovima je bilo jasno da je u pitanju satirična verzija pravog Sokrata, ali fizički opis ovog lika i odabrana kostimografija nisu uopće bili na nalik famoznom filozofu⁷³. Aristofanov Sokrat je bio prikazan kao sofista⁷⁴, te ismijavan

---

⁶⁹ Paul Anthony Cartledge, *Aristophanes and His Theatre of the Absurd*, Classical World series, Bristol Classical Press, Bedford, 1990, str. XV.

⁷⁰ Malcolm Heath, *Aristophanes and his Rivals*, Greece & Rome, Vol. xxxvii, No. 2, str. 143-158, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, str. 151.

⁷¹ Cartledge, *Aristophanes*, 27-28.

⁷² William James Hickie, *Aristophanes: The Clouds (Webster's German Thesaurus Edition)*, Icon Classics, ICON Group International Inc., San Diego, 2005, str. 24.

⁷³ Cartledge, *Aristophanes*, 26.

⁷⁴ Ibid.

zbog svojih filozofskih uvjerenja⁷⁵. No, bitnija za ovu temu je trobožna vjerska hijerarhija zastupljena u fiktivnom matriksu komedije. Za početak će biti objašnjen Jezik. Još u prijašnjem pasusu Oblaci su objasnili da čovjek koji njih štuje mora da vodi pobjedonosne borbe koristeći se samo svojim jezikom⁷⁶. To znači da su fizički konflikti isključeni iz ove fiktivne vjere. Ali zanimljivo je da se spominju božanstva Oblaci i Haos. Možda je i u ovoj komediji tumačenje Haosa zasnovano na mišljenju da on predstavlja donji zrak, tj. zrak na Zemlji. S druge strane Oblaci su bili dio nebesa, uloga koja je u drugim inačicama ove verzije mitološkog poretka pripisivana božanstvu Eter.

Unutar teksta, ovakva hijerarhija biva izmijenjena kada se Sokrat obraća božanstvima. Aer naziva najmoćnijim kraljem i opisuje ga kao bezgranični zrak koji drži Zemlju viseću u svemiru. Pored njega spominje dva božanstva, svijetli Eter i časne božice Nefele tj. Oblake⁷⁷. Iz jednog kasnijeg ulomka je očito da je Aristofan Aer poistovjećivao sa Haosom. Naime, Sokrat se zakleo Aerom, Haosom i Disanjem da nije vidio glupljeg čovjeka od onog koji dok uči neke sitnice iste i zaboravi⁷⁸. U ovom odlomku je lako doći do zaključka da su tri božanstva zapravo drugačiji nazivi za jedno. Izjednačavanjem Haosa i Aera ova interpretacija se u potpunosti može pojasniti kao dio mita u kojem je Haos predstavljao donji, a Eter gornji zrak. Interesantno je da je uloga Haosa istaknuta, čak je nazvan najmoćnijim kraljem bez čijeg dejstva Zemlja ne bi posjedovala statičnost potrebnu za ljudski život na njoj.

Aristofanska komedija je sastavljena od velikog broja žanrova, te je njen cilj bio stvaranje efekta ambivalentnosti⁷⁹ tj. podvojenosti oko određenih problematika. Ipak, fenomen aristofanskog utopizma je bio sveprisutan u narednom Aristofanovom djelu koje sadrži spomen Haosa. U pitanju je komedija Ptice, prema kojoj dva Atenjana zasićeni svojim sunarodnjacima

---

⁷⁵ Ponajviše vjerovanje da je čovjek mjerilo svih stvari i stavljanje istog u središte svih filozofskih pitanja.

⁷⁶ Hickie, *Clouds*, 24.

⁷⁷ Aristofan, *Oblaci*, 264 ff.

⁷⁸ Ibid, 627.

⁷⁹ Mini Chandran, *Review of Aristophanes and the Carnival of Genres by Charles Platter*, Religious Studies Review, Volume 36, Number 4, str. 289, Wiley-Blackwell, Rice University, Houston, 2010, str. 289.

bježe u eterično carstvo ptica. Nadalje oni nagovaraju ptice da osnuju grad između sfera smrtnika i Olimpijskih bogova⁸⁰.

Aristofan piše najraniji kozmološki poredak ptica. Prema njemu, na početku je postojao samo Haos (tj. Zrak), Nikta (tj. Noć), mračni Erebus (tj. Tama) i duboki Tartarus (tj. Jama). Gaja, Eter i Uran nisu tada postojali. Najprije je crno-krilna Nikta položila jaje bez klica u njedra beskrajnih dubina Ereba, a iz njega je iznikao graciozni Eros sa svojim blistavim i brzim zlatnim krilima nakon dugih vjekova. Eros je u dubokom Tartarusu oplodio tamni Haos, koji je također posjedovao krila, i tako izlegao rasu ptica, koja je prva ugledala svjetlo⁸¹.

U ovom odlomku komedije se može uočiti znamenit utjecaj Heziodove Teogonije. Oba djela pišu o tome kako je Haos postojao od samog početka, ali ne objašnjavaju kako je došlo do njegovog stvaranja. Pored Haosa, Aristofan smatra da su na početku postojali i Erebus i Nikta. Ova dva božanstva su potomci Haosa prema Heziodovim tekstovima. Još jedna sličnost je ta da Gaja nastaje nakon Haosa. I u Pticama i u Teogoniji uloga Erosa kao mehanizma stvaranja čovječanstva je istaknuta. Očigledno je da je Aristofan preuzeo ovakav kozmološki poredak od Hezioda, samo što ga je on primjenio na ptice, a ne na čovječanstvo. Prisutni su i dualistički motivi svjetla i tame. Svjetlo je predstavljalo začetak nove rase ptica, a tama praiskonsko stanje koje je Eros svojim djelovanjem doveo do završetka. Nadalje, moguće je pronaći i korelacije sa orfičkom mistikom, ponajviše u motivu jaja iz kojeg je nastao Eros. Za Aristofanove ptice Haos je jedno od prvih postojanja, ali i božanstvo čijom oplodnjom dolazi do stvaranja njihove rase. Za razliku od pretpostavke o aseksualnosti Haosa u Heziodovoj Teogoniji, ovdje se nameće mogućnost da je Haos ženskog spola. To je zbog toga što dolazi do oplodnje Haosa od strane Erosa. Zanimljivo je da u ovom tekstu postoji naglašena razlika između Tartara i Haosa. Prema Aristofanovom tekstu ptičji Haos je predstavljao zrak, a Tartarus jamu tj. ponor.

---

⁸⁰ Cartledge, *Aristophanes*, 55.

⁸¹ Aristofan, *Ptice*, 685 ff.

Zemlja i kozmogonija ptica je organizirana fantazija. Aristofan ističe ulogu Haosa i u stvaranju matriksa i u rađanju rase. Zbog toga se njegove ptice mogu nazvati stvorenjima Haosa. Interesantno je navesti i pretpostavku da ptice žive u zemlji Haosa⁸². Razlog za postojanje ovakvog mišljenja je taj da Aristofan zapisuje kako je Haos neutralna teritorija kroz koju ljudi šalju žrtve bogovima⁸³. Što znači da se prostorno Haos nalazi između smrtnika i božanstava, kao i grad ptica Nephelokokygia. Prijevod ovog naziva za grad je : oblak-ptica-zemlja. Prema tome, carstvo ptica je između oblaka tj. nebesa gdje je sfera bogova i zemlje, mjesta na kojem žive ljudi. Uzimajući u obzir da se tu nalazila i neutralna teritorija Haosa, može se pretpostaviti da su Aristofanove ptice živjele u zemlji Haosa. Ova zemlja Haosa je najvjerojatnije predstavljala zrak.

Izgleda da je Aristofan ostvario efekt ambivalentnosti i kada je u pitanju tumačenje Haosa. Skoro pa svakim spomenom on je ovom postojanju propisao drugačiju ulogu. U komediji Oblaci, Haos je svrstan kao donji zrak bez kojeg Zemlja i čovječanstvo ne bi mogli postojati. No, uzimajući sve spomene Haosa u Pticama kao tumačenja pojave ili božanstva, moguće je iscrtati dva modela koja pojašnjavaju prisustvo istog. Ptičji praiskonski Haos je klasificiran kao jedno od prvih postojanja, te je bitno božanstvo u mitu stvorenja ptičje rase. S druge strane, Haos predstavlja neutralni prostor između božanstava i smrtnika. U blizini ovog prostora nastaje grad ptica Nephelokokygia. Bitnost Haosa u Aristofanovim Pticama je tolika da se sve ptice mogu nazvati stvorenjima Haosa. Slijedeći ovakav način razmišljanja, moguće je i ljude osloviti s istim izrazom uzimajući u obzir ulogu Haosa u tumačenjima vezanim za stvaranje čovječanstva.

---

⁸² William Arrowsmith, *Aristophanes' Birds: The Fantasy Politics of Eros*, Arion: A Journal of Humanities and the Classics, New Series, Vol. 1, No. 1, str. 119-167, Trustees of Boston University, Boston, 1973, str. 137-138.

⁸³ Aristofan, *Ptice*, 179-193.

I. VI. Kalimah

U 3. stoljeću prije nove ere se među starogrčkim pjesnicima istakao Kalimah. Suda je zapisao da je ovaj autor iza sebe ostavio preko osamsto knjiga. Bio je učitelj u Eleusini, predgrađu Aleksandrije. Nastavio je karijeru na dvoru Ptolomeja II. Filadelfa⁸⁴. Mnogi historičari navode da je Kalimah bio glavni knjižničar Aleksandrijske knjižnice, ali ovaj podatak je veoma diskutabilan ponajviše jer je crpljen iz slobodnog prijevoda jedne izjave⁸⁵. Ipak, činjenica je da je on bio knjižničar i pisac. Njegova poezija je bila pod snažnim utjecajem Hezioda⁸⁶.

Kalimah u svom najistaknutijem spjevu Etija navodi niz mitova o porijeklu. U drugom fragmentu ovog djela, autor se slaže da je Haos najstarije postojanje⁸⁷. Kalimah tu navodi kako je skup muza susreo pastira Hezioda. U tom trenutku su mu muze rekle o rođenju Haosa⁸⁸. Ovakav zapis je veoma konfuzan. Heziod jeste bio pastir koji je tvrdio da je čuo glasove muza, te je pisao o Haosu. No, on nikada nije pisao o rođenju tj. načinu nastanka Haosa. Prema njemu, Haos je od samog početka svega jednostavno postojao. Filozofsko-teološka problematika o načinu nastanka prve pojave nije uopće bila prisutna u periodu u kojem je Heziod pisao Teogoniju. Moguće je da je u pitanju slobodan prevod izvornog teksta Kalimaha. Ali, čak ako se zamijeni riječ rođenje s nekom sličnom, ovaj tekst nema smisla. Raspravljati o Heziodovom poznavanju nastanka ili začetka praiskonskog Haosa je jednako besmisleno. Zbog toga, postoje dvije mogućnosti o tome kako je došlo do ovakve konfuzne izjave. Prva se odnosi na to da je prevoditelj izvornog teksta izvukao ovakvu izjavu iz konteksta i da je Kalimah zapisao kako su muze samo izvijestile Hezioda o postojanju praiskonskog Haosa. A, druga mogućnost je da je Kalimah stvarno zapisao ovakvo stanje stvari kako bi popunio svoj spjev s još jednom teorijom prvog stvorenja, ne uzimajući u obzir filozofsko-egzistencijalnu dimenziju Heziodovog Haosa.

---

⁸⁴ Alexander William Mair & Gilbert Robinson Mair, *Hymns and Epigrams: Callimachus, Lycophron, Aratus*, William Heinemann, London, 1921, str. 1-2.

⁸⁵ Mair, *Callimachus*, 11.

⁸⁶ Heather van Tress, *Poetic Memory: Allusion in the Poetry of Callimachus and the Metamorphoses of Ovid*, Brill, Leiden, 2004, str. 75.

⁸⁷ Annette Harder, *Callimachus - Aetia: Introduction, Text, Translation, and Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2012, str. 5.

⁸⁸ Kalimah, *Etija*, Fragment 2.

I. VII. Opijan

Opijan je bio grčko-rimski pisac iz Kilikije. Drummond iznosi mogućnost da je autor rođen u zadnjoj godini vladavine Marka Aurelija tj. 179-180. godine⁸⁹. Ovakva pretpostavka se direktno kosi s općeprihvaćenim narativom da je Opijan svoje najpoznatije djelo *Halieutica* napisao između 177. i 180. godine⁹⁰. Ovo dokazuje spominjanje suvladara Komoda⁹¹, koji je vladao Rimskim Carstvom istovremeno s Markom Aurelijem u prethodno spomenutom periodu. Prijevod naslova ovog spjeva je O ribolovu, a on se sastoji od pet knjiga. Prve dvije opisuju ribe davajući im ljudske karakteristike kao što su emocije, a zadnje tri pojašnjavaju kako uloviti ove ribe⁹².

Kada je u pitanju praiskonski Haos, najbitnija je četvrta knjiga. U njoj Opijan piše o požudi i upućuje himnu Erosu. Overtani su nasilni i manipulativni metodi kojim ljudi namamljuju ribe kako bi ih ulovili, uključujući njihovu tjelesnu privlačnost prema pripadnicima vlastite vrste⁹³. Eros je u ovom izvornom tekstu opisan kao najstariji od blagoslovljenih božanstava. On je iznikao iz neosmjehnutog Haosa s bakljom i prvi uspostavio pravila ljubavi i braka⁹⁴.

U Opijanovoj himni se mogu istaći elementi prisutni i u orfičkim tekstovima. Eros je nastao iz Haosa, isto kao što je i Fanes nastao iz jaja čiji su sastojci bili Haos i Eter. Opijan naziva Erosa najstarijim među blagoslovljenim božanstvima, što se može poistovjetiti s orfičkim prvorodenim božanstvima tj. protogonos. Činjenicu da je Eros bog svjetlosti dokazuje prisustvo baklje, a ima istu ulogu stvoritelja života i pokretačke sile reprodukcije kao i orfički Fanes.

---

⁸⁹ William Hamilton Drummond, *An Essay on the Life and Writings of Oppian*, The Transactions of the Royal Irish Academy, Vol. 13, str. 3-45, Royal Irish Academy, Dublin, 1818, str. 4.

⁹⁰ Emily Kneebone, *Oppian's Halieutica: Charting a Didactic Epic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, str. 5.

⁹¹ Fritz Fajen, *Oppian: Der Fischfang*, B. G. Teubner, Stuttgart-Leipzig, 1999, str. VIII.

⁹² Kneebone, *Oppian's Halieutica*, 5.

⁹³ Ibid, 6.

⁹⁴ Opijan, *Halieutica*, 4; 10.

Metafora iskorištena da se opiše Haos je jedinstvena. On je neosmjehnut, što se može tumačiti kao da je bez izraza lica. Ovo možda aludira na oblik Haosa, koji nije imao dodirnih točki s ljudskim izgledom i emocijama. No, s druge strane kada se osoba nasmije onda dolazi do stvaranja crta na licu koje asociraju na pukotine na ljusci jaja. Možda je upravo Haos opisan kao neosmjehnut jer je praiskonsko kozmološko jaje nekada bilo zatvoreno, a kada je došlo do njegovog pucanja tj. stvaranja osmijeha iznikao je blagoslovljeni Eros.

Izgleda da je Opijan brak i tjelesnu požudu smatra iznimno bitnim elementima koji su utjecali na strukturiranje ljudskog života na zemlji. Upravo ovo strukturiranje je bilo suprotnost od neraspoređenog Haosa, čijim raspršenjem dolazi do stvaranja Erosa⁹⁵. U ovom slučaju Eros je prosvijetlio čovječanstvo i strukturirao njihovu egzistenciju, kao što je to slučaj i sa orfičkim izvorima.

U svakoj kozmogoniji koja Haosa predstavlja kao najstarije postojanje je moguće pronaći utjecaj Heziodove Teogonije. Ipak, pošto Opijan navodi da je Eros iznikao iz Haosa, otvara se prostor za pretpostavku utjecaja Akusilaja. U pitanju je grčki mitograf iz 6. stoljeća prije nove ere. Nažalost, očuvani su samo kratki fragmenti njegovih djela. Akusilaj je zapisao kako je Haos praiskonsko stvorenje, ali da je u najranijim fazama postojanja nastao i Eros⁹⁶. Slično njemu, Opijan Haosa smatra praiskonskim božanstvom, a Erosa jednom od prvih stvorenja nastalih nakon Haosa. Akusilajevo tumačenje se podudara sa Heziodovim po tome što Haos navodi isključivo kao prvo postojanje, a elementi orfičkog utjecaja se mogu očitati po tome što on smatra da Eros nastaje odmah nakon Haosa, a ne Nikta i Erebus. Ne treba izvlačiti zaključke da je Eros sin Haosa⁹⁷, jer nijedno od spomenutih tumačenja nije apstrahiralo taj porodični odnos. Eros je prema ovim izvorima nastao „nakon“ ili „iz“ Haosa, što ne mora značiti da mu je Haos otac. Također, Opijan na isti način kao i Aristofan pripisuje svoju kozmogoniju kao univerzalnu za sva živa stvorenja. Aristofan to radi na primjeru ptica i ljudi, a Opijan poistovjećuje nastanak riba i ljudi.

---

⁹⁵ Kneebone, *Oppian's Halieutica*, 187.

⁹⁶ Akusilaje, *Fragment 6*.

⁹⁷ Ilaria Andolfi, *Acusilaus of Argos' Rhapsody in prose: introduction, text, and commentary*, Trends in Classics, Vol. 70, De Gruyter, Berlin-Boston, 2019, str. 50.

I. VIII. Kvint Smirnjanin

Kvint je bio pjesnik iz Smirne, poznat samo po imenu. Živio je u 4. stoljeću nove ere⁹⁸, a najupamćeniji je po svom ambicioznom pokušaju da popuni rupu između događaja u Homerovoj Ilijadi i Odiseji. To je uradio u epu *Pad Troje*⁹⁹, koji je sadržao četrnaest knjiga¹⁰⁰. Kvint u svom spjevu ne imenuje druge pjesnike, ali je očigledno da su Homer, Heziod i Kalimah imali ogroman utjecaj na njegovo stvaralaštvo¹⁰¹. Snider opisuje Ilijadu kao prepričavanje haosa između božanstava i ljudi koji se hirovito prevrću jedni na druge¹⁰², a Heatherington objašnjava da je radnja Odiseje smještena u haosu koji je nastao nakon Trojanskog rata¹⁰³. *Pad Troje* je smješten u vremenu između ova dva epa, ali on sadrži jedno sasvim unikatno tumačenje praiskonskog Haosa. Kvint navodi Mojre kao kćerke svetog Haosa¹⁰⁴. Mojre su bile tri sestre, Homer ih u Ilijadi navodi kao božanstva sudbine¹⁰⁵. Heziod ih u Teogoniji naziva kćerkama Zeusa i Temide¹⁰⁶, ali i Nikte¹⁰⁷. Njihova imena su bila Klota (rođenje), Laheza (život) i Atropa (ili Aisa^{108;109}; smrt)¹¹⁰.

Mojre su u Homerovim epovima bile prisutne kao jedno ili tri božanstva sudbine. No, bitnija je činjenica da je Kvint preuzeo ove likove iz Ilijade i Odiseje. Jak je i utjecaj Hezioda u ovom tumačenju Haosa kao oca Mojri. Naime, Mojre su bile jako stara i bitna božanstva. One su dramatično utjecale na oblikovanje ljudskog života unutar matriksa postojanja. U ovoj interpretaciji mita Mojre preuzimaju ulogu božanstva reprodukcije i rađanja, koju su prema drugim

---

⁹⁸ Arthur S. Way, *Quintus Smyrnaeus: The Fall of Troy*, William Heinemann Ltd., London, 1913, str. I.

⁹⁹ Također poznat i kao *Posthomerica* tj. *Događaji nakon Homera*.

¹⁰⁰ Calum Maciver, *Quintus Smyrnaeus*, The Encyclopedia of Ancient History, First Edition, str. 5715, Blackwell Publishing Ltd., Hoboken, 2013, str. 5715.

¹⁰¹ Emma Greensmith, *The Resurrection of Homer in Imperial Greek Epic: Quintus Smyrnaeus' Posthomerica and the Poetics of Impersonation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, str. 159.

¹⁰² D. J. Snider, *Homer's „Iliad“*, The Journal of Speculative Philosophy, Vol. 17, No. 2, str. 180-209, Penn State University Press, Pennsylvania, 1883, str. 183.

¹⁰³ M. E. Heatherington, *Chaos, Order, and Cunning in the „Odyssey“*, Studies in Philology, Vol. 73, No. 3, str. 225-238, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1976, str. 225.

¹⁰⁴ Kvint Smirnjanin, *Pad Troje*, 3; 755.

¹⁰⁵ Homer, *Ilijada*, 20; 127 ff.

¹⁰⁶ Heziod, *Teogonija*, 901 ff.

¹⁰⁷ Ibid, 211 ff.

¹⁰⁸ Kvint Smirnjanin, *Pad Troje*, 14; 96 ff.

¹⁰⁹ Homer, *Odiseja*, 7; 193 ff.

¹¹⁰ Heziod, *Teogonija*, 218 ff.

tekstovima imali Fanes ili Eros. Ljudska sudbina je počinjala s rođenjem i fenomen reprodukcije vrste je predstavljao neizbježnu kariku u proglašenju božanstva kao onog koje je „prosvijetlilo“ čovječanstvo. U Opijanovim tekstovima Eros je iznikao iz Haosa, isto kao što je iz orfičkog kozmološkog jaja izašao Fanes. Nepoznato je da li je u ovim interpretacijama Haos zauzimao roditeljsku ulogu nad Erosom ili Fanesom, ali je to sasvim logična pretpostavka koja ne može biti dokazana. Nastavljajući ovakav kozmogonijski narativ, moguće je da je Kvint ulogu Erosa (koji se ne spominje u Padu Troje) kao prosvjetitelja ljudi pripisao praiskonskim Mojrama, bez toga da je to naglasio. A, sljedeći Heziodovu misao, jedino ima smisla da je Haos prva pojava koja je prethodila ovakvim Mojrama. Usvajajući ovakvu komparaciju i pretpostavku roditeljske uloge, Opijanovo stvaranje Erosa iz Haosa se može usporediti sa Kvintovim predstavljanjem Haosa kao oca Mojri. Praiskonski Haos se u ovom slučaju naziva svetim, što se može objasniti kao veličanje njegove uloge u vjerskoj kozmogoniji Kvintovog nenaglašenog tumačenja nastanka univerzuma.

Slično Heziodu i Aristofanu, Kvint ima više interpretacija Haosa unutar svog spjeva. Opisujući žalost božice zore Eje zbog smrti sina Memnona, autor piše kako se ona zaklela da više neće nikada ustati. Eja je željela da slijepa noć zahvati zemlju, nebo i more, ostavljajući samo Haos i bezobličnu tamu¹¹¹. U ovom tekstu je istaknuto razdvajanje Haosa i tame, koju najvjerojatnije predstavlja Erebus. Ovakvo tumačenje Haosa se može grupirati kao poistovjećivanje istog s donjim tj. zemaljskim zrakom. Zora neće doći, što znači da Eter tj. gornji zrak neće osvjetlati zemlju. Umjesto toga Haos će zahvatiti sve, a manjak svjetlosti će razotkriti tamnu maglu Ereba, koji se nalazi na granicama zemlje. U jednom kasnijem fragmentu Kvint piše o tome kako se Eja uzdigla iz Okeana do nebesa. Zbog toga je Nikta, božanstvo noći, potonula u Haos¹¹². Ovakvo tumačenje još jednom Haos predstavlja kao zemaljski zrak. Naime, dolaskom zore noć nestaje u zrak, jer Eja osvjetljava čitav prostor od mora/zemlje sve do nebesa. Oba tumačenja Haosa u fragmentima Kvinta Smirnjana su unikatna. Prvo nudi sasvim neobičnu kozmogonijsku hijerarhiju i porodično drvo Haosa, dok drugo tumačenje upućuje na bitnost neprestane dinamike između njega i Eje za čovječanstvo.

---

¹¹¹ Kvint Smirnjani, *Pad Troje*, 2; 549 ff.

¹¹² *Ibid*, 14; 1.

I. IX. Non

Dionizijaka tj. Dionizove zgode je najduži očuvani ep iz grčko-rimske antike. Sastoji se od 48 knjiga, a napisan je u petom stoljeću nove ere. Ovaj ep je imao veliki utjecaj na pjesnike naredna dva stoljeća zbog prisutnih stvaralačkih inovacija¹¹³. Njegov autor, Non je uspješno kombinirao tradiciju i književni modernitet svog vremena. S jedne strane, Dionizove zgode su imale elemente jednog klasičnog homerskog epa, a s druge prisutni su bili opisi suvremenih praksa kao što je velika pokornost pred carem i prikaz poraženih vučenih za kosu¹¹⁴. Samo jedan primjer ovog epa je sačuvan¹¹⁵. Iako je najveći dio epa posvećen Dionizovim pohodima, Non uspijeva ubaciti veliki broj drugih grčkih mitova koje je prikupio čitajući starije autore¹¹⁶.

Non je zapisao kako je bog sunca Helios osvjetlio svemajčinske grudi Htone tj. Gaje (zemlje). A, nimfa Beroja je otresla stožac tamne magle i odbacila tmurni veo Haosa¹¹⁷. Kao i kod Hezioda, prisutan je opis Gajinih širokih majčinskih grudi. Ipak, kada je u pitanju tumačenje Haosa Nonov opis se može poistovjetiti sa Ibikovim, Kvintovim i Aristofanovom drugom interpretacijom. U ovom tekstu nimfa Beroja (kćerka Afrodite i Adonisa, sestra Golgosa¹¹⁸) doprinosi da svjetlost sunca dotakne zemlju tako što odbacuje mračni veo Haosa. To ne znači da ona odbacuje Haos, nego Erebus tj. tamnu maglu koja se nalazi iznad. Zato se veo koristi kao metafora. Nakon što je ovaj veo podignut, kroz Haos ponovno može probiti svjetlost. U ovom tumačenju Haos još jednom predstavlja donji tj. zemaljski zrak, a Non zapisuje međudjelovanje između njega i nimfe Beroje.

---

¹¹³ Aubrey Diller, *Nonnus Dionysiaca in Genesis Regna*, *Classical Philology*, Vol. 46, No. 3, str. 176-177, The University of Chicago Press, Chicago, 1951, str. 177.

¹¹⁴ Laura Miguélez-Cavero, *Gesture and Gesturalty in the Dionysiaca of Nonnus*, *Journal of Late Antiquity*, Volume 2, Number 2, str. 251-273, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, str. 272.

¹¹⁵ Aubrey Diller, *A Lost Manuscript of Nonnus' Dionysiaca*, *Classical Philology*, Vol. 48, No. 3, str. 177, The University of Chicago Press, Chicago, 1953, str. 177.

¹¹⁶ William Henry Denham Rouse, *Nonnos, Dionysiaca, Volume I: Books 1-15*, William Heinemann Ltd., London, 1940, str. vii.

¹¹⁷ Non, *Dionizove zgode*, 41; 82 ff.

¹¹⁸ *Ibid*, 41; 155 ff.

II. Tumačenje mitološkog Haosa u Rimskim izvorima

II. I. Vergilije

Publije Vergilije Maron je bio najpoznatiji rimski pjesnik svog vremena. Živio je i djelovao u prvom stoljeću prije nove ere. Najpoznatiji je po svom junačkom epu Eneida¹¹⁹, no spomen praiskonskog Haosa unutar njegovog književnog opusa se nalazi u djelu Georgike tj. O ratarstvu. Engleski književnik, John Dryden je Georgike proglasio najboljim djelom najboljeg pjesnika. U pitanju je ep u 4 knjige, koje su posvećene poljodjelstvu, voćarstvu, stočarstvu i pčelarstvu¹²⁰. Pored raznih slikovitih prizora, Vergilije je ubacio razne političke, filozofske i mitološke elemente¹²¹.

Kao i Heziod, Vergilije smatra Haosa najstarijim božanstvom. Prema njemu, nimfa Klimena je jednom prilikom toliko dugo pričala da je uspjela elaborirati sve beskrajne ljubavi božanstava, od Haosa pa sve do sadašnjeg vremena¹²². Iz ovog teksta je sasvim jasno da Vergilije Haosa identificira kao prvo božanstvo. Čitav period u kojem je on postajao je predstavljen kao asocijacija za najranija doba shvatljive egzistencije. Zanimljivo je da pored kozmološke hijerarhije, Vergilije u epu Georgika preuzima i neke stilske odlike Hezioda. Primjer za to je interpretacija riječi sjeme kao nade za godinu u kojoj je posijano. Sličnu metaforu je Heziod iskoristio u djelu Poslovi i dani¹²³, a prisutna je i u spomenutom epu.

---

¹¹⁹ Peter Fallon, *Virgil: Georgics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, str. i.

¹²⁰ Richard Jenkyns, *Virgil's Experience: Nature and History: Times, Names, and Places*, Clarendon Press, Oxford, 1999, str. 297-298.

¹²¹ Eva M. Stehle, *Virgil's Georgics: The Threat of Sloth*, Transactions of the American Philological Association, Vol. 104, str. 347-369, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1974, str. 366.

¹²² Vergilije, *Georgike*, 4; 343-345 ff.

¹²³ Malcolm D. Hyman & Philip Thibodeau, *The Hope of the Year: Virgil Georgics 1. 224 and Hesiod Opera et Dies 617*, Classical Philology, Vol. 94, No. 2, str. 214-215, The University of Chicago Press, Chicago, 1999, str. 215.

II. II. Ovidije

Utjecajni rimski pjesnik Publije Ovidije Nazon je do 8. godine nove ere završio svoje djelo *Metamorfoze*. A, iste godine je bio protjeran iz Rima od strane cara Augusta¹²⁴. Tada je već imao preko 50 godina i iza sebe je ostavio bogat književni opus¹²⁵. *Metamorfoze* su predstavljale svojevrsnu historiju svijeta od njegovog nastanka pa sve do vremena Julija Cezara. Mitološki elementi ovog djela su imali primjese Kalimahovih i Heziodovih pisanja¹²⁶. No, Ovidije je predstavio jedno sasvim unikatno tumačenje praiskonskog Haosa.

Zapisao je kako prije nego što su stvoreni kopno, more i sveobuhvatno nebo u cijelom svijetu je lice prirode bilo isto. Sve je bilo nazvano Haosom, surovom i nepodijeljenom masom. Ovaj Haos nije predstavljao ništa drugo nego beživotnu masu s drugačije oblikovanim sjemenkama koje su bile loše spojene, ali stisnute zajedno. Nijedan titan (poput Heliosa, boga sunca) još nije izlio svjetlo na svijet, niti je Febin (Titanida asocirana sa svjetlosti) rastući polumjesec ispunio svijet sa svjetlosti, niti je uravnotežena Zemlja visila u okolnom zraku, niti su Amfitritine (boginja i personifikacija mora) ruke grlile dugi i daleki rub zemlje. Iako je postojalo kopno, more i zrak, kopnom nijedna noga nije mogla kročiti, nijedno stvorenje nije plivalo morem, a zrak je bio bez svjetla. Ništa nije posjedovalo svoj stalni oblik, te su svi objekti bili u sukobu. Hladna materija se borila s vrućom, vlažna sa suhom, tvrda s mekanom i lagana s teškom. S blagoslovom prirode, Bog je ove sukobe rješavao, tako što je odvajao zemlju od neba i more od kopna, te od guste pare odvajao eterično nebo i sve slobodno iz slijepe gomile je pričvrstio na svoje mjesto prikladno miru i skladu (rasporedu). Vatrene bestežinska sila nebeskog svoda je bljesnula i osvojila najvišu citadelu, a zatim je u lakoći na svoje mjesto došao zrak, deblja zemlja s grubljim elementima tonula je opterećena svojom težinom, posljednje su bile najniže vode koje su opasale i održavale čvrsti globus. Bog je određivao oblik u koji je smanjio prvobitnu materiju i propisivao je raspored. Zatim najprije kako bi zemlju učinio ravnomjernu sa svih strana, zaokružio

---

¹²⁴ Horace Gregory, *Ovid: The Metamorphoses*, The Viking Press, New York, 1958, str. xi.

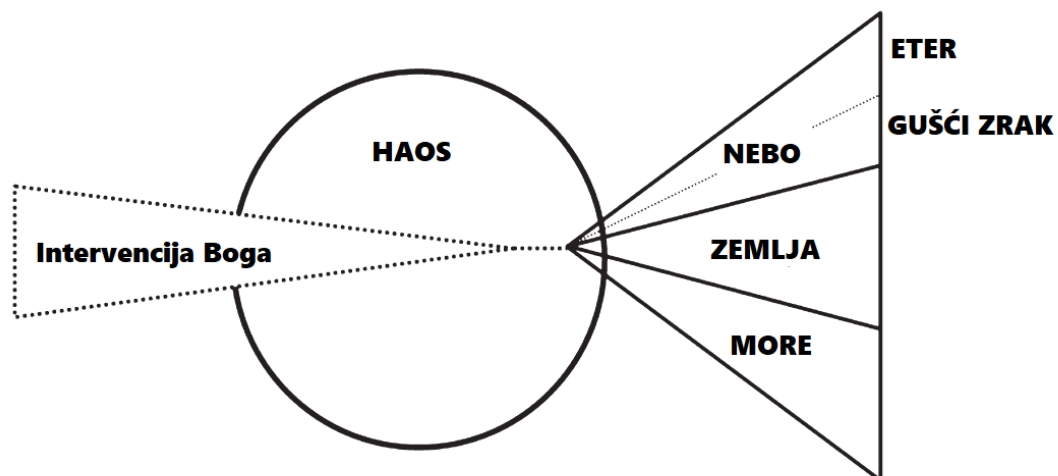
¹²⁵ Barbara Weiden Boyd, *Brill's Companion to Ovid*, Brill, Leiden, 2002, str. 2.

¹²⁶ Van Tress, *Poetic Memory: Callimachus and Ovid*, 108.

ju je u moćni disk, te naredio moru da se proširi i uzdigne pod naletom vjetrova i tako opaše okruženu zemlju¹²⁷.

Karen Sonik je izvršila komparaciju Heziodovog i Ovidijevog Haosa. Prema njoj, Heziodov Haos je bio ponor bez obilježja, dok je Ovidijev bio mračna praiskonska masa koja već u sebi sadrži sjeme nestabilnih i nepovezanih elemenata. Intervencijom nepoznatog Boga dolazi do prelaza iz anarhičnog nereda u strukturirani kozmos. Nije jasno kako i kada je nastao ovaj Bog stvoritelj, niti kada on od Haosa pravi red. Sonik tvrdi da je velika razlika i u nastanku strukturiranog svijeta. Iz Heziodovog Haosa nastaju božanstva koja stvaraju red u svijetu sama od sebe, dok je u *Metamorfozama* uloga nepoznatog Boga kao pokretača od iznimne važnosti¹²⁸. To znači da Haos sam po sebi nije dovoljan da se iz njega gradi novi svijet, nego je potrebna i intervencija strane stvarateljske sile.

U skladu sa iznesenim stavovima, Sonik je grafički prikazala¹²⁹ stvaranje svijeta iz praiskonskog Haosa prema Ovidiju. Slijedi prevedena verzija spomenutog prikaza :

¹²⁷ Ovidije, *Metamorfoze*, 1; 1 ff.

¹²⁸ Karen Sonik, *From Hesiod to Ovid: Chaos*, str. 10-12.

¹²⁹ Ibid, 11.

Slika 2.

Grafički prikaz stvaranja svijeta u Ovidijevim Metamorfozama (Preuzeto iz: Karen Sonik, *From Hesiod's Abyss to Ovid's rudis indigestaque moles: Chaos and Cosmos in the Babylonian „Epic of Creation“*, Creation and Chaos: A Reconsideration of Hermann Gunkel's Chaokampf Hypothesis, str. 1-25, Penn State University Press, Pennsylvania, 2013, str. 11.)

Ovidijev Haos je predstavljao singularitet ispunjen svim potrebnim elementima za stvaranje svijeta. On je morao biti raspoređen kako bi nastao organizirani prostor kompatibilan za život. U ulozi mora tj. vode kao elementa koji presuđuje formu zemlje, saznaje se da je Ovidije bio svjestan kružnog oblika iste.

Ova teorija nastanka je veoma slična teoriji Velikog praska. Belgijski svećenik i astronom Žorž Lemetr je u dvadesetim godinama 20. stoljeća nove ere začeo misao teorije Velikog praska. Prema Lemetru, svijet je nastao od jednog praiskonskog atoma¹³⁰. Uz njegovu hipotezu i otkrića znanstvenika poput Habla i Anjštajna nastaje znanstveno najprihvaćenija moderna teorija o stvaranju svijeta. Prema njoj, svijet je nastao otprilike prije između 15 i 13 milijardi godina. Svijet nastaje kao nezamislivo vruća i gusta točka (tj. singularitet) koja se napuhavala i rastezala. Brzina ovih akcija prilikom stvaranja svijeta je bila neizmjerljiva. Najveći dio saznanja o Velikom prasku dolazi iz matematičkih formula, a znanstvenici dokaze za ovu hipotezu pronalaze u teorijama širenja svemira i nukleosinteze¹³¹. Najveća sličnost između Ovidijevog Haosa i teorije Velikog Praska je stvaranje svega iz jednog singulariteta. On je u sebi sadržavao sve potrebne sastojke za nastanak svijeta.

---

¹³⁰ Jean-Pierre Luminet, *Lemaître's Big Bang*, Frontiers of Fundamental Physics 14, Aix Marseille University, Marseille, 2014, str. 3.

¹³¹ Karen C. Fox, *The Big Bang Theory: What It Is, Where It Came From, and Why It Works*, John Wiley & Sons, Inc., New York, 2002, str. 185.

Ipak, uloga ovog nepoznatog Boga se može povezati sa nekim ranijim teorijama nastanka. Zapravo, tek se krajem 18. stoljeća nove ere, konkretno od Kant¹³²-Laplasove¹³³ hipoteze, mogu pratiti znanstvene kozmogonijske teorije bez istaknute uloge Boga. Rene Dekart je u 17. stoljeću uspostavio svoju hipotezu o kozmogoniji. On je vjerovao da je Bog stvorio materiju kao savršeno proporcionalno čvrsto tijelo koje ispunjava prostor univerzuma. Bog je taj koji pokreće ovu materiju, ali s obzirom na to da ne postoji praznina dijelovi ove materije se sudaraju i tako dolazi do promjene. Dijelovi materije koji se kreću brže će prenijeti svoje gibanje onima koji se kreću sporije. Oni dijelovi koji su veći se raspadaju i dijele na manje. Svaki dio materije je raspoređen i njihovo kretanje je kružno tj. vrtložno. Budući da je veličina uvijek u sukobu s brzinom najudaljeniji od središta će biti veće tj. teže materije¹³⁴. Dekart je smatrao da postoje materije prvog, drugog i trećeg elementa. Materije prvog elementa sačinjavaju sunce i nepokretne zvijezde, drugog prozirna nebesa i trećeg planete, komete i zemlja¹³⁵.

Prisustvo elemenata i uloga Boga su sličnosti između teorija nastanka svijeta kod Ovidija i Dekarta. Ovidije je u djelu *Fasti* (tj. Kalendar) zapisao kako dolazi do stvaranja nove vrste nakon perioda Haosa, konkretno kada su tri elementa dana svijetu¹³⁶. Abdel Gawad smatra da se to odnosi na dijeljenje Haosa na četiri elementa: već prisutni svijetli zrak i stvaranje vatre, vode i zemlje¹³⁷. Ipak, Ovidije propisuje nepoznatom Bogu mnogo veću ulogu nego Dekart. Naime, on je taj koji

---

¹³² Sredinom 18. stoljeća Immanuel Kant je napisao djelo „*Opća historija prirode i teorija neba*“. U njemu je zastupao hipotezu svemirskih maglica tj. oblaka prašine i plina u međuzvjezdanim prostorima. Ove maglice se spajaju u akrecijske (tj. rastuće) diske koji formiraju planete. Spekulirao je i o Mliječnoj stazi, smatrajući je samo jednom od mnogih galaksija. (Preuzeto iz: Immanuel Kant, Thomas Wright, William Hastie, *Kant's Cosmogony: As In His Essay On The Retardation Of The Rotation Of The Earth And His Natural History And Theory Of The Heavens*, James MacLehose and Sons, Glasgow, 1900, str. LXXIII.)

¹³³ Pored Kanta, Pjer Simon Laplas je iznio svoju hipotezu stvorenja bez učešća Boga. Zbog određenih sličnosti ova teorija je često nazivana Kant-Laplasovom hipotezom. No, treba istaći da je Laplas prvi čovjek koji je predstavio matematički utemeljenu hipotezu o postanku svijeta. On je zapisao da se plinovita svemirska tvar hladi i steže zbog gravitacije. Zbog toga joj se povećava rotacija i centrifugalna sila. A, nakon toga se plinovita masa odvaja i njenom kondenzacijom nastaju planete. Sličnost između Kanta i Laplasa je najlakše pojasniti na primjeru plinovitih svemirskih tvari, koje su ista stvar kao i Kantove maglice. (Preuzeto iz: Roger Hahn, *Laplace and the Mechanistic Universe*, God and Nature, str. 256-277, University of California Press, California, 1986, str. 258-263.)

¹³⁴ John W. Lynes, *Descartes' Theory of Elements: From Le Monde to the Principes*, Journal of the History of Ideas, Vol. 43, No. 1, str. 55-72, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982, str. 62-63.

¹³⁵ Lynes, *Descartes' Theory of Elements*, 64.

¹³⁶ Ovidije, *Kalendar*, 5; 11-12.

¹³⁷ Ahmed Fahmy Abdel Gawad, *The Myth of Re-creation in Ovid's Metamorphoses*, أعمال مؤتمر "الملحمة عن الإغريق", والرومان وتأثيرها في الآداب الأخرى, Classical Papers, Vol. 16, Article 43, str. 17-57, Suez Canal University, Egypt, 2019, str. 19.

rješava problematiku sukoba elemenata i stvara redosljed i mir, dok Dekart smatra da zbog ovih sukoba dolazi do stvaranja rasporeda. Znači, prema Ovidiju Bog je i pokretač i onaj koji određuje raspored svijeta, a za Dekarta Bog ima samo prvu od ove dvije uloge. Prema njemu, redosljed ovisi od međusobnog djelovanja materije.

Ulogu Boga kao regulatora sukoba materija spominje Isak Njutn. On je tragao za mehanizmom i strojevima pomoću kojih Bog stvara, dizajnira i održava svijet. Slično kao Dekart, vjerovao je da postoji Bog koji je stvaratelj i pokretač materije. Njutn smatra da je Bog prvo stvorio materiju, a zatim postavio zakone koji je reguliraju. Bog neprestano nadzire održavanje i popravku ovih zakona, a neke povremeno obustavlja. S vremenom izvorni božanski poredak opada zbog materijalnog trenja i interakcija koje uzrokuju gubitak kretanja u materijalnom svijetu. Njutn je kritizirao idolopoklonstvo. Prema njemu ono je uzrokovalo udaljavanje čovječanstva od izravne veze s Bogom stvoriteljom. Zbog toga Bog intervenira i obnavlja izvorno stanje. Ove intervencije su postignute materijalnim agentima, kao što su npr. komete. Negativne promjene su prisutne i u ljudskoj historiji i u prirodi¹³⁸. Interesantno je koliko sličnosti kozmogonija iz *Metamorfoza*, djela sa samog početka nove ere, ima sa znanstvenim teorijama nastanka svijeta koje su stvorene skoro dva milenijuma nakon nje.

No, još uvijek ostaje neriješeno pitanje identificiranja nepoznatog Boga u Ovidijevom tekstu. On je možda najbližnji orfičkom Kronu. Prema Orfeju, Kron je stvorio veliko kozmološko jaje koje se sastojalo od Haosa i Etera. Pucanjem ovog jaja dolazi do stvaranja univerzuma. U nekim tumačenjima samo ovo pucanje je dovelo do stvaranja rasporeda međusobnim djelovanjem sastojaka kozmološkog jaja, a prema drugim božanstvo Fanes/Eros je tu imalo presudnu ulogu. Damaskijev tekst o teogoniji Hieronima je najbližnji ulozu Ovidijevog Boga. U ovom tekstu zapisano je orfičko vjerovanje, prema kojem Kron stvara kozmološko jaje, ali ga i stišće do te mjere da ono puca i iz njega nastaje svijet¹³⁹. Ta uloga praiskanskog Krona kao stvoritelja,

---

¹³⁸ Ayval Ramati, *The Hidden Truth of Creation: Newton's Method of Fluxions*, The British Journal for the History of Science, Vol. 34, No. 4, str. 417-438, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, str. 419.

¹³⁹ Damaskije, *Orfički fragment*, 54.

pokretača i određivača rasporeda je presudna u njegovoj komparaciji s nepoznatim Bogom iz Metamorfoza.

Slično kao i mnogi drugi autori o kojima se pisalo u proteklim poglavljima, Ovidije unutar istog djela navodi više interpretacija Haosa. U desetoj knjizi Metamorfoza, on Haos tumači kao tamu podzemnog svijeta. Takav je slučaj prilikom epizode u kojoj je mitološki Orfej molio božanstva podzemnog svijeta da mu vrata Euriduku. U ovoj molbi je Orfej podzemni svijet opisao kao tiho kraljevstvo ispunjeno strahom i ogromnim Haosom¹⁴⁰. Kasnije, Ovidije zapisuje da je nimfa Kirka iz Haosa i Ereba dozvala Niktu i Bogove noći¹⁴¹. Zanimljivo je da se i Ereb nerijetko spominje kao tamni zrak podzemnog svijeta. U prvom fragmentu Ovidije Haosa gotovo izjednačava sa Erebo, ali u drugom je očito da su oni predstavljali dva drugačija postojanja koja su imala sličnu ulogu. Također, Heziodov Haos i njegova dva potomka (Ereb i Nikta) u književnom univerzumu Metamorfoza posjeduju uloge podzemnih pojava i božanstava. Još jedan primjer za ovakvo tumačenje se može pronaći u četvrtoj knjizi Kalendara. U jednom fragmentu Ovidije aludira na Plutona ili Hadesa¹⁴² kada navodi „onog koji vlada prazninom Haosa¹⁴³“.

U spomenutom djelu Kalendar je sadržan govor rimskog boga Janusa. U pitanju je bog prijelaza i čuvar vrata. Imao je dva lica i predstavljao je sredinu između konkretnih i apstraktnih dualnosti poput života i smrti ili početka i kraja. Predstavljen je kako nosi ključ, a pjesnici i filozofi ga asociraju sa fenomenom ulaza i početaka¹⁴⁴. U sklopu Ovidijevog teksta Janus je govorio kako su ga prastari nazivala Haosom, jer je on bio biće od davnina. Pregledni zrak i tri druga tijela, vatra, voda i zemlja bili su zbijeni u jedno. Kroz neslogu svih elemenata masa se razdvojila, rasplinula i otišla na različite strane tražiti nove domove. Plamen je tražio visinu, zrak je ispunio bliži prostor, a zemlja i more su potonuli u dubinu. Tada sam ja, do tada samo bezoblična gruda, poprimio lice i postao član božanstava. Čak i sada, mali indikator mog prvog kaotičnog stanja je

---

¹⁴⁰ Ovidije, *Metamorfoze*, 10; 30 ff.

¹⁴¹ Ibid, 10; 403 ff.

¹⁴² James George Frazer, *Ovid: Fasti*, Harvard University Press, Cambridge, 1989, str. 232.

¹⁴³ Ovidije, *Kalendar*, 4; 599-600.

¹⁴⁴ Bessie Rebecca Burchett, *Janus in Roman Life and Cult: A Study in Roman Religions*; A Thesis Presented to the Faculty of the Graduate School in Partial Fulfilment of the for the Degree or Doctor of Philosophy, George Banta Publishing Company, Menasha, Wisconsin, 1918, str. 3-4.

prisutan, moja prednja i stražnja strana izgledaju isto¹⁴⁵. Što god vidiš, bilo gdje, nebo, more, oblake i zemlju, sve se stvari zatvaraju i otvaraju mojom rukom. Skrbništvo nad ovim ogromnim univerzumom samo je u mojim rukama i nitko osim mene ne može vladati njime¹⁴⁶.

S obzirom na to da je Janus bio rimski bog početaka, nije nemoguće usporediti ga s grčkim tj. Heziodovim Haosom. No, Ovidijev Haos je potpuno drugačije stvorenje. U ovom tumačenju se moraju spojiti atributi Janusa ne samo kao boga početaka, nego i kao predstavnika dualnosti. Ovidije Janusa opisuje i kao praiskonskog Haosa tj. apstraktnu smjesu elemenata, ali i kao nepoznatog Boga koji je vlada nad svime. Ovdje se još više teorija nastanka može usporediti sa Dekartovom, jer Janus tvrdi da je zbog nesloge elemenata došlo do njihovog rasporeda. A, vidljive su i sličnosti sa Njutnovom teorijom u kojoj Janus tj. Bog regulira sva dešavanja i samo on može da intervenira. U ovom slučaju Janus, Haos i Bog su jedno te isto biće koje je ujedno skrbnik, stvorenje i stvoritelj svijeta. No, dualistička priroda Janusa je upravo u tome što je on i stvoritelj i stvorenje. On je toliko drevan da je od Haosa preživio u doba reda, te ujedno bio praiskonski Haos, ali i vladao i osiguravao red u novom poretku. Činjenica da ima dva lica je savršen indikator ovog motiva dualizma, iako je poprimio osobine novog poretka tj. prepoznatljivo lice, on još uvijek u sebi nosi sjeme Haosa u vidu toga da njegova prednja i stražnja strana izgledaju isto. Ovidije je u ovom tekstu veoma kreativno opisao Janusa kao predstavnika sredine između Haosa i reda.

---

¹⁴⁵ Ovidije, *Kalendar*, 1; 101-114.

¹⁴⁶ *Ibid*, 1; 117-119.

II. III. Seneka Mlađi

Rimski pjesnik i filozof Lucije Anej Seneka je djelovao u 1. stoljeću nove ere. Uz more drugih književnih žanrova, poznat je bio i po pisanju tragedija s temama iz grčke mitologije¹⁴⁷. Takvih je sačuvano osam, a među njima se u Bijesnom Herkulu, Medeji, Edipu i Fedri¹⁴⁸ spominje božanstvo Haos. U tragediji Bijesni Herkul Seneka opisuje pobjesnjeli vrisak Herkula. Toliko je bio glasan da se mogao čuti i u raju i u podzemnom svijetu. Seneka objašnjava da su Kerber i Perzefona čuli ovaj vrisak jer su kroz Haos odjekivali uzvici njegove boli¹⁴⁹. Iz ovog tumačenja je očito da Haos predstavlja tamni zrak podzemnog svijeta. Kroz njega je prolazio zvuk i tako došao do Perzefone. U Medeji, Seneka opisuje podzemni svijet kao kraljevstvo udaljeno od neba u kojem se nalazi Haos beskrajne noći i bezbožni duhovi¹⁵⁰. Podzemni svijet tj. Tartar je u grčkoj mitologiji bio pakao. U ovom paklu je vladala vječiti mrak, a tamni zrak koji ga je ispunjavao je Seneka poistovjećivao sa Haosom. U istoj tragediji Seneka zapisuje kako su pogrebni bogovi, tamni Haos i Hades bili opasani Tartarom, mračnim prebivalištem¹⁵¹. To još jednom potvrđuje da su oni bili u Tartaru. U Edipu Seneka piše o tome kako se otvorio put iz podzemnog u gornji svijet nakon potresa koji je uvjetovao da se slijepi Haos rasprsnje¹⁵². Metafora „slijepi“ se koristi u svrhu opisivanja tame podzemnog zraka, kroz koji čovjek nije mogao dobro vidjeti. U tragediji Fedra, Seneka bilježi Tezejov govor o tuzi zbog ubijenog sina. On ovdje moli zemlju da zijevne kako bi ga strašni Haos uzeo, ovako bi pratio svog sina u putu sijena¹⁵³. Za razliku od drugih autora Seneka je ostajao dosljedan jednoj interpretaciji Haosa. Kroz sve njegove tragedije, ovaj Haos je bio božanstvo podzemnog svijeta. On je bio zrak Tartara, toliko taman da je opisan kao slijep. Kroz njega su prolazile sjene. No, on nije bio toliko gust da zaustavi protok zvuka, a činjenica da su uzvici Herkulove boli odjekivali kroz njega možda upućuje na prazninu Tartara i akustiku koja zbog iste nastaje.

---

¹⁴⁷ Robert A. Kaster & Martha C. Nussbaum, *Anger, Mercy, Revenge: The Complete Works of Lucius Annaeus Seneca*, The University of Chicago Press, Chicago-London, 2010, str. xxi.

¹⁴⁸ Harry M. Hine, *Natural Questions: The Complete Works of Lucius Annaeus Seneca*, The University of Chicago Press, Chicago-London, 2010, str. xix.

¹⁴⁹ Seneka, *Bijesni Herkul*, 1100 ff.

¹⁵⁰ Seneka, *Medeja*, 9.

¹⁵¹ Ibid, 740.

¹⁵² Seneka, *Edip*, 570.

¹⁵³ Seneka, *Fedra*, 1238.

II. IV. Valerije Flak

Gaj Valerije Flak je bio rimski pjesnik iz prvog stoljeća nove ere. Najpoznatiji je po mitološkom epu Pjesma o Argonautima. Ovo djelo predstavlja Flakovu verziju mita o Jazonu i Argonautima¹⁵⁴. No, Apolonije Rođanin je još u trećem stoljeću prije nove ere napisao svoju verziju ovog mita. Čak je i forma ovih epova bila slična, jer prva četiri retka su iskorištena za pojašnjavanje tematike u oba djela¹⁵⁵. Upitno je kada točno nastaje ep u pitanju, a najzastupljenija je pretpostavka da ga je autor počeo pisati u 70-im ili 80-im godinama prvog stoljeća nove ere¹⁵⁶. U četvrtoj knjizi Pjesme o Argonautima Valerije spominje Haos.

Flak je zapisao pad Oriona. Orion je u ovom slučaju predstavljao sazviježđe. Nakon pada, ispunjavao je Haos¹⁵⁷. U ovom tumačenju Haos još jednom predstavlja zemaljski zrak. Dokaz za to je opis lokacija u ovom kratkom tekstu. Orion je kao sazviježđe pao iz višeg zraka, ali ipak nije dotakao zemlju. On se zaustavio u donjem zraku kojeg je tada počeo ispunjavati tj. raspršio se u njega.

---

¹⁵⁴ Mark Heerink & Gesine Manuwald, *Brill's Companion to Valerius Flaccus*, Brill, Leiden-Boston, 2014, str. 2.

¹⁵⁵ Ronald Syme, *The Argonautica of Valerius Flaccus*, *The Classical Quarterly*, Vol. 23, No. 3/4, str. 129-137, Cambridge University Press: The Classical Association, Cambridge, 1929, str. 135.

¹⁵⁶ Paul Murgatroyd, *A Commentary on Book 4 of Valerius Flaccus' Argonautica*, Brill, Leiden-Boston, 2009, str. 1.

¹⁵⁷ Valerije Flak, *Pjesma o Argonautima*, 4; 104.

II. V. Stacije

Rimski pjesnik Publije Papinije Stacije je u prvom stoljeću nove ere napisao mitološki ep Tebaidu. U njemu je pažnju posvetio mitološkom ratu sedmorice argivskih junaka protiv tebanske vojske, poznatiji kao mit Sedmorice protiv Tebe¹⁵⁸. Stacijev pristup književnosti je bio veoma eksperimentalan za njegovu eru, te je zato pored velikih pohvala bio podvrgnut i negativnim kritikama. Ovakve kritičare je autor na kraju Tebaide nazvao ljubomornima i istaknuo je uspjeh spomenutog epa među talijanskim studentima, te kod cara Domicijana¹⁵⁹. Utjecaj Vergilija i njegovog djela Eneide je bio veoma zastupljen u Stacijevom stvaralaštvu. Čak je i Dante Aligijeri u Božanstvenoj komediji pisao o ovom utjecaju. Naime, kada je lik Stacije sreo Dantea i Vergilija u čistilištu, počeo je hvaliti Eneidu i objašnjavati koliko je ovo djelo bilo bitno za njega. Govori kako njegov rad bez Eneide ne bi težio ni unce¹⁶⁰.

Iako je Vergilije imao ogroman utjecaj na Stacija, njihovo poimanje Haosa je bilo potpuno različito. Rimski pjesnik u trećoj knjizi Tebaide spominje bezimenog Utemeljitelja nebeskog tijela, koji je odredio da se golemo prostranstvo Haosa pretvori u svježa sjemena stvari¹⁶¹. Ovo prisustvo nepoznatog stvaratelja može da aludira na dodirne točke s Ovidijevim tumačenjem stvaranja svijeta. Ipak, ostatak teksta ukazuje na sasvim drugačiji narativ. Svjež a sjemena stvari i prostranstvo Haosa su metafore koje opisuju da je on predstavljao zrak. Uloga Stacijevog Utemeljitelja je bila da transformira Haos kako bi on bio koristan stvorenom nebeskom tijelu tj. planeti Zemlji. Zbog toga je on morao postati svjež i njegovo golemo prostranstvo je moralo biti ograničeno unutar limitacija nebeskog tijela.

---

¹⁵⁸ Robert Cowan, *Statius, Publius Papinius*, The Encyclopedia of Ancient History, First Edition, str. 6375-6376, Blackwell Publishing Ltd., Hoboken, 2013, str. 6375.

¹⁵⁹ William John Dominik, Carole E. Newlands & Kyle Gervais, *Brill's Companion to Statius*, Brill, Leiden-Boston, 2015, str. 4.

¹⁶⁰ Randall Toth Ganiban, *Statius and Virgil: The Thebaid and the Reinterpretation of the Aeneid*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 1.

¹⁶¹ Stacije, *Tebaida*, 3; 483 ff.

II. VI. Pseudo-Higin

Gaj Julije Higin je autor koji je djelovao u periodu prijelaza sa stare na novu eru. Njegovo mitografsko djelo Pripovjetke je očuvano u fragmentima i s vremenom je doživjelo mnogo promjena i nadopunjavanja¹⁶². Iako su Pripovijetke poprilično nepoznate u usporedbi s Ovidijevim i Vergilijevim mitološkim djelima, postoje pretpostavke o tome da je spomenuti tekst imao utjecaj na istaknute autore razvijenog srednjeg vijeka. Ovakva mišljenja su zasnovana na sličnostima s mitološkim narativima iz Higinovih Pripovijetki. Pa tako, autor E. Benkov smatra da je francuski pjesnik Kretjen de Troa u djelu Filomena prepisivao Higinovu mitologiju. Tu tvrdnju je nemoguće u potpunosti dokazati, a najveći kontra-argument je dostupnost Higinovih Pripovijetki u 12. stoljeću¹⁶³. Praiskonski Haos se spominje u predgovoru Pripovijetki. Smatra se da je ovaj predgovor sastavljen iz odlomaka Higinove Genealogije u 2. stoljeću nove ere¹⁶⁴. Općenito postoji pretpostavka da Gaj Julije Higin nije uopće bio autor Pripovijetki, te da je ovo djelo nastalo nakon njegove smrti¹⁶⁵. Ne zna se tko je sastavio spomenuti predgovor. Zbog toga će se u ovom slučaju korištenja teksta iz predgovora anonimni pisac predstaviti kao Pseudo-Higin.

On je predstavio jednu sasvim unikatnu kozmogonijsku hijerarhiju. Predgovor započinje s prvim tj. praiskonskim božanstvima. Pseudo-Higin zapisuje da je iz Kaligine, božanstva magle, nastao Haos. A, iz Haosa nastaju Nikta, Dies, Erebus i Eter¹⁶⁶. U ovom tumačenju se prvi put pojavljuje Kaligina. Izgleda da ona predstavlja simbol majke prvih bogova. Iz nje se rodio Haos i nakon njega počinje stvaranje svih drugih božanstava i pojava. Samo u ovoj interpretaciji se može pretpostaviti da je Haos imao majku, a saznaje se i da je imao četiri potomka. Uzimajući u obzir da su među potomcima Nikta i Erebus lako je povezati ovaj tekst sa Heziodovim tumačenjem. A, istaknuta uloga Haosa u stvaranju svijeta i postojanje božanstva prije njega ipak više pripada orfičkoj tradiciji.

---

¹⁶² Stephen M. Trzaskoma & R. Scott Smith, *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology*, Hackett Publishing Company Inc., Indianapolis-Cambridge, 2007, str. xlii

¹⁶³ Gregory Hays, *Did Chrétien de Troyes Know Hyginus' Fabulae?*, Romance Philology, vol. 62, str. 75-81, Brepols Publishers/ University of California Press, Oakland, 2008, str. 79.

¹⁶⁴ Mary Grant, *The Myths of Hyginus*, University of Kansas Press, Lawrence, 1960, online izdanje: <https://www.theoi.com/Text/HyginusFabulae1.html>.

¹⁶⁵ Trzaskoma & Smith, *Hyginus' Fabulae*, xliii.

¹⁶⁶ Pseudo-Higin, *Pripovijetke*, Predgovor.

II. VII. Elijan

U Sudi, bizantijskom enciklopedijskom rječniku i kompilaciji fragmenta nepoznatih autora je pronađen niz tekstova koji je pripisan Klaudiju Elijanu¹⁶⁷. U pitanju je rimski govornik koji je živio u 2. i 3. stoljeću nove ere. Od njegovih autorskih djela su očuvana samo dva, O prirodi životinja i Raznolike historije¹⁶⁸. D. Domingo-Forasté je sakupio sve fragmente iz Sude za koje je smatrao da pripadaju Elijanu i među njima se nalazi jedna veoma zanimljiva izjava o praiskonskom Haosu¹⁶⁹.

Elijan je jednom prilikom prozvao nepoznatu osobu da se glupira i lupa koještarije uzalud. Ta osoba je pričala da je Zeus živio prije Haosa¹⁷⁰. Ovim fragmentom je Elijan uvjerljivo predstavio kako je u tadašnjem Rimu još uvijek bila općeprihvaćena praiskonska priroda Haosa. Smatralo se da je on nastao prije svih Titana i Olimpljana, zbog toga je suludo navoditi da je Zeus stariji od njega. Nepoznato je pod kojim okolnostima je došlo do ovako uvjerljive izjave od strane Elijana. Može se pretpostaviti da je u pitanju neka javna ili pismena diskusija, s obzirom na to da je bio govornik tj. retoričar. Ili, možda se Elijan referencira na nekog autora kojeg kritizira zbog nekonvencionalnog poretka nastanka božanstava. Još jedna zanimljivost oko ove izjave je činjenica da je Domingo-Forasté i Hercher pripisuju Klaudiju Elijanu, a Bernhardt smatra da je njen autor car Julijan Flavije Klaudije¹⁷¹. Ovakva pretpostavka vremenski smješta spomenutu izjavu u 4. stoljeće nove ere, što još dalje proširuje prisustvo Haosa u rimskom zeitgeistu.

---

¹⁶⁷ Douglas Domingo-Forasté, *Claudii Aeliani epistulae et fragmenta*, B. G. Teubner, Stuttgart-Leipzig, 1994, str. V-VI.

¹⁶⁸ Diane Louise Johnson, *Claudius Aelianus' Varia Historia and the Tradition of the Miscellany*, University of British Columbia, Vancouver, 1997, str. 19.

¹⁶⁹ Domingo-Forasté, *Claudii Aeliani*, 124.

¹⁷⁰ Elijan, *Fr.* 338.

¹⁷¹ *Suda*, SOL (Suda On Line); chi,83.

III. Gledišta filozofa antičke Grčke na mitološki praiskonski Haos

Mitologija i filozofija su dva vječno povezana pojma. Kao i vjera, mitologija se zasniva na ograničenjima ljudske spoznaje. Zbog toga ljudi stvaraju narative kako bi sami sebi pojasnili sve nepoznanice svijeta kojeg su sposobni percipirati. Neki od ovih narativa imaju poveznice sa znanstvenim dostignućima ere u kojoj su napisani, ali to nije uvijek bio slučaj. S druge strane, filozofija teži odgovoriti na ista pitanja bitka i ljudske egzistencije na drugi način. U ovoj znanosti je ipak prisutan kritički pristup, dok su zbog propitivanja vjere mnogi ljudi kroz historiju izgubili živote.

Pretpostavlja se da je interpretacija Haosa u Heziodovoj Teogoniji imala veliki utjecaj na Anaksimandara. Ovaj filozof je u 6. stoljeću prije nove ere zastupao teoriju apstraktnog aperiona kao podrijetla univerzuma¹⁷². Aperion je bio neodređeno i beskonačano načelo. Kao i Heziodov Haos, početak za Anaksimandara je bio apstraktna praznina. Inspirirani Empedoklom, tzv. „mislioci materije“ su u 5. stoljeću prije nove ere ovaj nedefinirani početak (tj. archê) uvrštavali među četiri elementa. Prema njima, svijet je bio izgrađen i elementom početka tj. Haosa, pored elemenata vode, zemlje, zraka i vatre. Atomisti su ipak smatrali da na svijetu samo postoji prazan prostor i nedjeljivi atomi od kojih se sastoji sve što postoji¹⁷³. Ovaj prazan prostor se također može povezati s tumačenjem Haosa kao praiskonske praznine.

Kolofonski filozof Ksenofan je djelovao u 6. i 5. stoljeću prije nove ere. Jedna njegova izjava se može povezati s interpretacijom Haosa kao beskonačnog podzemnog zraka. On je smatrao da je gornja granica zemlje u dodiru sa zrakom ona koju možemo predočiti ispod svojih nogu. Ali, da se zrak nastavlja i ispod te granice u nedogled¹⁷⁴.

---

¹⁷² Charles H. Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, Columbia University Press, New York, 1960, str. 156.

¹⁷³ Stefan Lobenhofer, *Chaos*, Online Encyclopedia Philosophy of Nature / Online Lexikon Naturphilosophie, str. 1-9, ed. Thomas Kirchhoff, 2022, str. 2.

¹⁷⁴ Ksenofan, *Fragment 12* (Cf. Arist. de Coelo ii. 13; 294 a 21.).

U 5. stoljeću prije nove ere filozofi su iznosili svoja mišljenja o nastanku svijeta. Anaksagora je još tada zagovarao ideju o postajanju praiskonske smjese koja sadrži materiju univerzuma. Ovo je slično Ovidijevom tumačenju Haosa, samo što je Anaksagora 6. stoljeća ranije ovu teoriju zastupao. U istom periodu, Leukip i Demokrit su posjedovali sasvim drugačije mišljenje. Oni su vjerovali u postojanje praiskonske praznine¹⁷⁵.

Stoičko tumačenje praiskonskog Haosa je doživjelo svoj vrhunac s djelima Zenona iz Kitijuma u 4. stoljeću prije nove ere. Oni su smatrali da riječ khaos potječe od khéesthai, što znači „ono što se toči“. Zbog toga su oni Haos povezivali s vodom. Iako su ovakvo mišljenje zastupali stoici, veoma je moguće da su oni bili inspirirani tumačenjima Ferekida sa Sirosa. Još u 6. stoljeću prije nove ere on je smatrao da se Haos može povezati s vodom¹⁷⁶. Voda odgovara razumnom aspektu koji je morao biti prisutan u stoicizmu. Ona je nešto što čovjek prepoznaje i razumije iz svog dodira s prirodom. Ali, s druge strane odgovara i bezobličju Heziodovog Haosa. Za čovjeka je nemoguće odrediti oblik vode, tek nakon što je ona nasuta ona poprima formu određenog predmeta. Ovakvo mišljenje čak odgovara i hipotezi da je Haos bio nered iz kojeg su kasnija božanstva formirala univerzum i uspostavila poredak. Vodeći se tim mišljenjem božanska figura je uspostavila granice vode, nakon čega je ona poprimila oblik i iz haosa je nastao red. Lukijan iz Samozate je u 2. stoljeću nove ere pod inspiracijom stoičkih ideja Haos identificirao sa neredom. A, u modernim tumačenjima riječi haos i pojave u grčkoj mitologiji ovaj stoički inspiriran stav¹⁷⁷ je najzastupljeniji¹⁷⁸.

Dva su postsokratovska filozofa ostavila veoma interesantne ideje o praiskonskom Haosu. U pitanju su filozofski velikani Platon i Aristotel. Oni su oblikovali misli predsokratovskih filozofa i u njih ubacivali nove elemente. Neki od ovih elemenata se mogu uvezati s narativima iz grčke mitologije.

---

¹⁷⁵ Theodossiou, Kalachanis, Manimanis, Dimitrijević, *The notion of chaos*, 217.

¹⁷⁶ G. S. Kirk & J. Raven, *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge University Press, Cambridge-London-New York, 1971, str. 26-27.

¹⁷⁷ Da haos simbolizira nered.

¹⁷⁸ Kirk & Raven, *The Presocratic Philosophers*, 27.

Platon je u 4. stoljeću prije nove ere napisao svoje glavno kozmološko djelo, *Timej*. U njemu je Haos izjednačen sa grčkim izrazom „chôra“. To znači da je Haos predstavljao bezobličan prostor u kojem se materijalni tragovi elemenata kreću bez ikakvog reda¹⁷⁹. Ali, Platon napominje da praiskonski Haos bez Boga nije progresivan¹⁸⁰. Demijurg je odgovoran za sve dobro što je izašlo iz praiskonskog Haosa¹⁸¹. To znači da je Platon smatrao primitivno stanje materije haotičnim tj. neuređenim. Njega je oblikovao vješti majstor. On je bio dobar i želio je da stvari budu slične njemu. Bog je iz nereda stvorio red¹⁸². Način stvaranja ovog reda i uloga Boga u oblikovanju i rasporedu Haosa je identična kod Platona i Ovidija.

Uzimajući u obzir da je Bog imao veliku ulogu u stvaranju svijeta, moguće je predočiti dvije najzastupljenije teorije. Prva je poznata kao „ex nihilo“ (iz ničega) stvorenje. Prema njoj, univerzum je stvoren putem božanske energije. Smatra se da je grčki filozof Parmenid započeo ovu misao još u 5. stoljeću prije nove ere. Druga teorija je da je postajala vječna supstanca kao substratum. Nju su vremenom Bog ili niz božanstava oblikovali. Prema ovoj teoriji stvaranje univerzuma je zavisilo od miješanja i kombinacije kozmičkih elemenata. A, opet se uloga mehanizma koji ih kombinira pripisuje Bogu¹⁸³.

Aristotel je pod utjecajem predsokratovskih filozofa poput Pitagore i Zenona iz Eleje formirao svoj stav o praiskonskom Haosu¹⁸⁴. Nije korektno voditi se time da je Aristotel samo prepisivao Heziodovu interpretaciju Haosa. Naime, on je u kontekstu istraživanja koncepta prostora u fizici konkretizirao i problematizirao Heziodovo tumačenje Haosa kao praznine ili prostora bez osobina. Aristotel Haos shvaća kao nešto što postoji neovisno od fizičkih tijela, a istovremeno bez njega ne mogu postojati bilo koja opažljiva tijela. Štoviše, atomistički pristup tumačenja sveprisutne praznine se direktno kosio s načelima Aristotelove teorije o prirodnom kretanju fizičkih elemenata. Prema kojoj se vatra, voda, zemlja i zrak prirodno kreću gore ili dolje.

---

¹⁷⁹ Lobenhofer, *Chaos*, 2.

¹⁸⁰ Platon, *Timej*, 53b.

¹⁸¹ Ibid, 68e.

¹⁸² Theodossiou, Kalachanis, Manimanis, Dimitrijević, *The notion of chaos*, 217.

¹⁸³ Efstratios Theodosiou, *The dethronement of the Earth - The dispute between geocentric and heliocentric system*, Diavlos Publications, Athens, 2007, str. 31.

¹⁸⁴ Kirk & Raven, *The Presocratic Philosophers*, 26.

Njegovo ne uvrštavanje haosa među fizičke elemente je dovoljan dokaz da se suprotstavljao teoriji atomista. Ipak, Aristotel je priznavao postojanje metafizičkog Haosa kao podrijetlo svijeta. On je priznavao Heziodov Haos, ali ga je nadopunio svojom teorijom nepokrenutog pokretača. U pitanju je temeljni koncept Aristotelovih teoloških pogleda. Na osnovu fizičkog rezoniranja on zaključuje da sve što se pokreće mora biti pokrenuto nečim. U tom slučaju, Haos je predstavljao prvu bezobličnu pojavu, koja nije bila pokrenuta ali je pokretala i započela stvaranje univerzuma¹⁸⁵. Većinu svojih fizičkih i teoloških mišljenja o praiskonskom Haosu je zapisao u djelu *Metafizika*. No, osvrnuo se i na „stare pjesnike“. Oni koncept vladara svijeta shvaćaju kao mijenjajući. Zbog toga priznaju Zeusa kao vladara, a ne pojave poput Noći, Neba, Okeana ili Haosa¹⁸⁶.

Grčki povjesničar filozofije Diogen Laertije je zapisao kako se Epikur okrenuo filozofiji jer mu njegov učitelj nije mogao objasniti Heziodovu interpretaciju Haosa. Epikur¹⁸⁷ je zbog toga težio razviti Leukipovu i Demokritovu atomističku teoriju praznine, kako bi sam sebi dao odgovor na pitanje prvog postojanja tj. haotičnog početka¹⁸⁸. U poglavlju o Orfeju se spominje tekst koji je Epikur ostavio o orfičkoj mistici. Ona je na sasvim drugi način predstavila praiskonski Haos. Zbog toga se može pretpostaviti da je Epikur prikupljao i izučavao sve teorije o Haosu do kojih je mogao doći. U ulomku koji je napisao o nastanku svijeta on je miješao elemente orfičke mistike i atomističke teorije. Na taj način je pokušavao odgovoriti na pitanje koje nema odgovora.

Može se reći da su filozofi od svojih znanstvenih teorija stvarali vjerovanja veoma slična teološkim tj. mitološkim. Oni su uistinu vjerovali u svoje tvrdnje i bili spremni iste braniti koristeći se raznim argumentima. Identičan su imali odnos prema svojim hipotezama kao i što vjernik ima prema svom uvjerenju. Iako veoma štetna u modernom društvu, uloga Boga u znanosti antičke Grčke je bila neizbježna. A, filozofi kao nosioci ideja o egzistenciji su nudili unikatne smjese mitologije i znanosti kao odgovore na pitanja stvaranja svijeta i praiskonskog Haosa.

---

¹⁸⁵ Lobenhofer, *Chaos*, 2.

¹⁸⁶ Aristotel, *Metafizika*, 14; 4.

¹⁸⁷ Epikur je djelovao u 4. i 3. stoljeću prije nove ere.

¹⁸⁸ Lobenhofer, *Chaos*, 3.

IV. Sličnosti između grčkog Haosa i drugih mitoloških pojava

Svaka civilizacija je imala svoja uvjerenja o stvaranju svijeta. Ljudi su od najranijih vremena pokušavali odgonetnuti misteriju početka egzistencije i stvaranja svijeta. S obzirom na to da nitko nije uspio dati konkretan odgovor na tu problematiku, često su stvarani religiozni narativi. Zanimljivo je da su ovi narativi posjedovali mnoge sličnosti iako su civilizacije koje su ih štovale bile i teritorijalno i vremenski udaljene. Razlog za to je sličnost čovjekovog razuma i ograničenja u spoznaji, bez obzira na okolnosti u kojima je pojedinac rođen.

Kultura Dogon naroda je bila prisutna hiljadama godina prije nove ere na prostorima današnje afričke države Mali. Njihovo praiskonsko božanstvo je bio Amma, koje se sastojalo od čak 266 mitoloških temeljnih sjemenki materije. Oblik ovog božanstva je podsjećalo na oblik sunca. Naime, postojao je veći vanjski krug u obliku lopte i manji unutarnji krug u obliku jajeta. Dvojna priroda ovog božanstva je i lingvistički utemeljena. Riječ Amma se sastoji od prefiksa am (znanje) i maa (istina, poredak ili opažanje)¹⁸⁹. Sličnost s orfičkim tumačenjima je u dvojnoj prirodi božanstva i prisustvu praiskonskog jaja. A, može se usporediti i s Ovidijevim Haosom. Oba božanstva su posjedovala sastojke od kojih je stvoren raspoređeni univerzum.

Egipatski tj. Hermopolitski mit stvaranja je imao mnoge varijante. Iako su Ogdoadi najpoznatija praiskonska stvarateljska božanstva u spomenutom mitu, dvije njegove verzije smatraju kozmološko jaje kao početni korak u nastanku univerzuma. Prva navodi nebesku gusku tj. Velikog klepetača. Ona je uspjela snijeti jaje na praiskonski humak (zemlju). Unutar jajeta je bio bog Ra, koji stvara svijet nakon što se rodio. Druga verzija je veoma slična, samo što ptica nije bila guska nego ibis, često asocirana s bogom Tot¹⁹⁰. Postoje i narativi u kojima je Geb predstavljao Velikog klepetača. U tim slučajevima on bi bio predstavljen s glavom guske¹⁹¹. U Tebanskoj

---

¹⁸⁹ Laird Scranton, *The Cosmological Origins of Myth and Symbol: From the Dogon and Ancient Egypt to India, Tibet, and China*, Inner Traditions, Toronto, 2010, str. 61-62.

¹⁹⁰ Matt Clayton, *Egyptian Gods: A Captivating Guide to Atum, Horus, Seth, Isis, Anubis, Ra, Thoth, Sekhmet, Geb, Hathor and Other Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Captivating History, 2020, str. 65-66.

¹⁹¹ Clayton, *Egyptian Gods*, 36.

kozmiologiji se ipak Amen izleže iz kozmičkog jaja i nakon toga uspostavlja red na svijetu¹⁹². Vrijedno je spomena da postoje slučajevi u kojima je praiskonsko božanstvo Atum nastalo iz kozmološkog jaja¹⁹³. Svi ovi mitovi se ponovno mogu usporediti s orfičkim tumačenjima praiskonskog jaja koje je sadržavalo Haos. Moguće je napraviti paralelu i s Ovidijevim tumačenjem Haosa, ali ovaj put iz drugačijih razloga nego što je bio slučaj s narodom Dogon. Sličnost između Ovidija i spomenutih egipatskih mitova je u ulozi Boga koji stvara univerzum i uspostavlja red. Čak je i Orfej zastupao ideju da nakon pucanja jaja izlazi Fanes ili Eros koji kreira svijet. Ako se i ova dimenzija orfičke mistike poveže s egipatskom mitologijom, može se reći da je Velikog klepetača u orfičkim tekstovima predstavljao Kron zbog toga što je on stvorio kozmološko jaje.

Svi do sada spomenuti mitovi u ovom poglavlju su nastali dosta prije orfičkih tumačenja praiskonskog Haosa kao sastojka velikog kozmološkog jajeta. Zbog toga se mora postaviti pitanje da li je Orfej bio svjestan ovih narativa, i ako jeste kako je uopće mogao doći do njih. Iako je nemoguće dati odgovor na ove problematike, bitno je istaći sličnost u ljudskom razmišljanju kada je u pitanju stvaranje mitova o nastanku univerzuma. Zanimljivo je da klasični hinduizam Puranaca izjednačava pojam Hiranyagarbha (izvor stvaranja) s jajetom u kojem je sadržan Brahma. U ovom tumačenju, Brahmino zlatno jaje je bilo kozmološki atom. Brahma se iz njega eventualno rađa i stvara Sunčev sustav, te sav fizički i duhovni svijet¹⁹⁴.

U 3. stoljeću prije nove ere nastaje kineski mit stvaranja svijeta. Prema njemu je na početku postojalo samo veliko kozmološko jaje. Ono je sadržavalo praiskonski Haos. U kineskom mitu Haos je predstavljao praiskonsku mješavinu tame (yin) i svjetlosti (yang). Između tame i svjetlosti je nastao Pan Gu, koji je svaki dan rastao otprilike 3 metra. S vremenom je izašao iz jajeta tako što je nakon 18.000 godina rasta u potpunosti razdvojio tamu i svjetlost. Yang je svaki dan sve više bio pozicioniran, a Yin je postajao sve deblji i tako su nastali nebo i zemlja. Pan Gu je između njih stajao, pa čak i nakon smrti je njegovo tijelo udaljavalo ove dvije pojave. Prema nekim verzijama

---

¹⁹² Clayton, *Egyptian Gods*, 80.

¹⁹³ Patricia A. Dawson, *Myths of the Ancient Egyptians*, Cavendish Square Publishing, New York, 2015, str. 30-31.

¹⁹⁴ *Brahmāṇḍa-purāṇa* III. 1. 35; 65. 23.

mita, od ostataka njegovog tijela je nastalo čovječanstvo¹⁹⁵. Ovaj mit je inkorporirao elemente prisutne u raznim tumačenjima grčkog praiskonskog Haosa, kao što su orfičko kozmološko jaje, Alkmanovon demiurg, Ovidijeva praiskonska smjesa, ali i prisustvo Haosa u svemu što postoji. To se može povezati s Ovidijevim Janusom, koji iako je poprimio ljudsku formu još uvijek nosi odlike Haosa u sebi. U kineskom mitu stvaranja, svijet je nastao razdvajanjem Haosa na yin i yang, ali obje pojave su u sebi održale element Haosa jer se u svakom od njih pronalazi djelić drugoga. Upravo taj djelić je Haos, jer je on predstavljao mješavinu tame i svjetlosti. Jedini koji nije imao Haos u sebi je demiurg Pan Gu. Zbog toga se može reći da je on posjedovao Tai Chi, stanje apsolutnog jedinstva, bez utjecaja dualnosti. Zbog toga je bitno istaći da se Pan Gu ne može direktno usporediti sa haotičnim Janusom, ali matriks koji je nastao zbog njegovog djelovanja u istoj mjeri nosi sjeme Haosa kao što to radi i Ovidijev Janus.

U Finskoj mitologiji je također prisutan mit o stvaranju svijeta koji ima orfičke i egipatske elemente. U Kalevali¹⁹⁶ velika ptica je lebdjela iznad pučine tražeći gnijezdo. Tada je stari mudrac Väinämöinen podigao koljeno iz vode i ptica je na njemu ostavila bakreno gnijezdo u koje je snijela zlatno jaje. Jaje bilo vrelo i peklo je mudraca. Zbog toga on istresa gnijezdo i jaje u plićak, gdje se ono razbija. Väinämöinen tada od donje ljsuke pravi zemlju, od gornje zrak, sunce od bjelanjka, mjesec od žumanjka, a zvijezde od manjih fragmenata ljsuke jajeta¹⁹⁷.

Tumačenje grčkih stoika je poistovjećivalo praiskonski Haos s vodom. U mnogim drugim mitologijama je također motiv vode bitan, a pogotovo u narativima o stvaranju svijeta. Japanski mit o Izanagiju i njegovoj sestri Izanami ističe naredbu koju su spomenuta božanstva dobila od drugih bogova. Prema njoj, oni su morali oblikovati i učvrstiti Zemlju. Ona je tada vodeni Haos tj. potpuni nered kojeg su Izanagi i Izanami kopljem transformirali u svijet¹⁹⁸. U afričkoj Boshongo kulturi se vjerovalo u praiskonsko božanstvo Bumba. Na početku je samo postojao on

---

¹⁹⁵ Cynthia Stokes Brown, *Chinese origin story, Big History Project*, str. 1-6, Asian Art & Archaeology, California, 2014, str. 5.

¹⁹⁶ Finski narodni ep koji je sadržao mnoge mitološke narative.

¹⁹⁷ Lauri Honko, *Religion, Myth and Folklore in the World's Epics*, Mouton De Gruyter, Berlin-New York, 1990, str. 313-314.

¹⁹⁸ Juliet Piggott, *Japanese mythology*, Hamlyn publishing, London, 1969, str. 13-14.

i tamna voda. Zbog mučnine Bumba je povratio sunce. Njegova svjetlost je bila toliko jaka da je osušila haotičnu tamnu vodu. Nakon toga je povratio i mjesec i zvijezde¹⁹⁹. U ovom mitu je prisutno tumačenje praiskonskog Haosa i kao vode i kao tame koju su sunčane zrake izbrisale kako bi još nastale generacije čovječanstva bile u mogućnosti vidjeti svijet oko sebe. Babilonska i Eridska verzija sumerskog mita stvaranja svijeta navodi kako sve potječe iz vodenog Haosa²⁰⁰. Pa tako, Enūma Eliš²⁰¹ ističe ulogu božanstva vode Enki kao glavne sile iza stvaranja čovječanstva²⁰².

Havajska narodna uvjerenja su priznavala postojanje starog vremena Haosa, tame i noći. No, zapisano je kako su stvarateljska božanstva Ku-Kaua-Kahi (Sunčeva svjetlost, materija/čvrstina i zvuk) postojala i prije Haosa. Do stvaranja svijeta dolazi kada su se oni raspršili i razbili Haos i Po (noć) na komadiće²⁰³. Ovaj mit je unikatan jer navodi period nereda, tame i noći kao vrijeme Haosa, ali ipak smatra da su demijurzi još stariji od njega i da su oni oduvijek postojali. Općenito, fenomen Haosa je skoro pa uvijek povezan s konceptom vremena. U većini je mitologija on predstavljao najranije postojanje ili vremenski period u kojem je vladao nered prije stvaranja organiziranog univerzuma. Zbog pojave Haosa kao najranijeg postojanja čiji korijeni nisu utemeljeni, moguće ga je usporediti s mnogim drugim praiskonskim božanstvima. Pa tako je na primjer Deivas, praiskonsko božanstvo baltičkog paganizma, vladar neba i stvaratelj svijeta²⁰⁴, bio potpuno drugačiji od Heziodovog Haosa ali je način na koji je on uveden u mitološki narativ identičan. Baltički Deivas i Heziodov Haos jednostavno postoje od početka, a nejasno je kada je taj početak bio i kako su nastali.

Čak je i u kršćanstvu prisutan motiv mitološkog Haosa. U knjizi Postanka je zapisano stanje Zemlje prije nego što je Bog stvorio svjetlo. Ona je opisana kao bezoblična praznina, a tama se

---

¹⁹⁹ Jarita Holbrook, *Cultural Astronomy in Africa South of the Sahara*, Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy, 83, str. 1013-1030, Springer Science & Business Media, New York, 2015, str. 1018-1019.

²⁰⁰ Karen Sonik, *From Hesiod to Ovid: Chaos*, str. 13.

²⁰¹ Babilonski mit stvaranja.

²⁰² Peeter Espak, *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*, Tartu University Press, Tartu, 2010, str. 81

²⁰³ Thomas G. Thrum, *Hawaiian folk tales*, A. C. McClurg & Company, Chicago, 1907, str. 15-16.

²⁰⁴ Katja Mamacos, *Baltic mythology: Gods & folklore of Lithuania & Latvia*, str. 1-3, Travel & History, Cape Town, 2020, str. 2.

prostirala nad bezdanom i duh Božji lebdio je nad vodama²⁰⁵. U ovom kratkom biblijskom ulomku o svijetu prije božanskog djelovanja su prisutna tri motiva koja podsjećaju na grčki mitološki Haos. Bezoblična praznina je bliska Heziodovom Haosu, tama je slična tumačenjima u kojima je Haos povezan sa Erebom, a voda se može poistovjetiti sa stoičkom predstavom praiskanskog Haosa kao vode. Vulgata je najpoznatiji latinski prijevod Biblije. U ovoj verziji Evanđelja po Luki se veliki jaz između nebesa i pakla naziva „chaos magnum“ tj. veliki haos²⁰⁶. Opisi mitološkog Haosa kao prostora su bili prisutni i u starogrčkim izvorima poput Heziodovih i Aristofanovih tekstova.

„Chaokampf“ je teorija koju je Hermann Gunkel stvorio izučavanjem Starog zavjeta. Opisao je spomenutu hipotezu kao borbu između Boga i haosa koja rezultira stvaranjem svijeta. „Chaokampf“ se trenutno definira kao bitka između boga oluje i boga mora, koji predstavlja praiskanski Haos. Nakon pobjede boga oluje on nastavlja stvarati svijet. Ovakav splet događaja je prisutan u mnogim mitološkim narativima. Haos je u ovom slučaju predstavljao mnoge stvari uključujući božanstva tame, vode ili čak haotična čudovišta najčešće u obliku zmaja ili zmije²⁰⁷. Otprilike, Haos je bio sve mračno i samim time zlo, što je zaustavljalo Boga da stvori svijet. Zbog toga je Bog morao pobijediti, odstraniti ili oblikovati Haos kako bi mogao izgraditi univerzum. Teorija „Chaokampf“ je pokušala pojasniti šablone prisutne u skoro svim mitološkim odgovorima na pitanje stvaranje svijeta. Dominic Rudman argumentira da se Isusovo razapinjanje može protumačiti kao pojava „Chaokampfa“ u kojoj haos odnosi privremenu pobjedu. Autor smatra da je motiv tame nakon Isusovog razapinjanja i smrt Isusa dokaz za ovu privremenu pobjedu haosa. No, nakon što je Isus uskrsnuo, on odnosi pravu pobjedu u „Chaokampfu“ Biblije²⁰⁸. Zajedno s time je započeta i nova era kršćanstva, na koju mnogi vjernici gledaju kao da je u pitanju pravi početak njihove vjeroispovijesti. A, samim time i ogranka čovječanstva koji istu štuje.

---

²⁰⁵ *Knjiga Postanka*, 1:2.

²⁰⁶ *Evanđelje po Luki*, 16:26.

²⁰⁷ Rosanna Rackley, *Kingship, struggle, and creation: the story of Chaokampf*, University of Birmingham, Birmingham, 2014, str. 1-2.

²⁰⁸ Dominic Rudman, *The Crucifixion as Chaokampf: A New Reading of the Passion Narrative in the Synoptic Gospels*, *Biblica*, Vol. 84, No. 1, str. 102-107, GBPress- Gregorian Biblical Press, Rome, 2003, str. 106.

V. Razlozi za manjak općeg znanja o praiskonskom Haosu grčke mitologije

V.I. Anketni upitnici

U svrhu propitivanja hipoteze o manjku općeg znanja o praiskonskom Haosu grčke mitologije i zbrke tumačenja istog zahvaljujući crpljenju podataka s interneta, odabrana je metoda anketiranja dvije interesne grupe. Prva grupa su bili učenici srednje škole, a druga studenti na fakultetu. Obje ankete su obavljene uživo kako bi se izbjegla situacija u kojoj pojedinci pronađu podatke na mobitelima tj. ne koriste postojeće znanje ili neznanje o problematici. Ovaj vid anketiranja je omogućio ozbiljniji pristup ispitnih grupa i direktan kontakt anketara s njima. Učenici srednje škole su odabrani kao interesna grupa zbog postojanja školskog predmeta kultura religija. U sklopu istog oni su učili o raznim vjerskim tradicijama i običajima, uključujući i starogrčke. S druge strane, studenti su odabrani kao druga grupa jer oni predstavljaju intelektualnu snagu budućnosti. Zbog toga je bilo zanimljivo propitati koliko su upoznati s pojmom Haosa, koji je kao vjerski motiv zastupljen u mnoštvu religijskih narativa.

Prva anketa je obavljena 18. 05. 2022. godine u učionici srednjoškolske ustanove Druga gimnazija Sarajevo. Anketu je odobrio nastavnik predmeta historija, Samin Omanović. A, druga 06. 06. 2022. godine na privatnom fakultetu Međunarodni univerzitet Burch, s dozvolom profesora Damira Marjanovića. U oba slučaja ankete su protekle uspješno i detaljnom pripremom su se izbjegle nepogodnosti ove metode. Cilj ankete je bio propitati koliko su pojedinci upoznati s mitološkim Haosom bez stavljanja istog u centar pažnje. Pojedinci su bili upućeni da zaokruže i opišu pojmove za koje smatraju da pripadaju grčkoj mitologiji. Od pojmova su ponuđena grčka božanstva (Kron, Gaja, Zeus, Haos, Afrodita, Apolon i Fanes) i uljezi poput filozofa Aristotel, fudbalera Samaras, tenisera Tsitsipas i pojma rupa.

V.I.I. Anketni upitnik I. – Ispitna grupa: Učenici srednje škole

U neočekivanom spletu događaja, učenici su pojasnili anketaru da je dan ranije održana prezentacija o starogrčkim božanstvima. Na istom času, učenici su svojim istraživanjem raspravljali o praiskonskim božanstvima. Pitanje o izvorima crpljenja podataka im je usmeno postavljeno od strane anketara. Učenici su se jednoglasno složili da su podatke pronalazili na dostupnim internet stranicama. Zbog toga je ovo bila idealna prilika da se dokaže hipoteza o zbrci tumačenja praiskonskog Haosa. Naime, problem je u tome što je svaka internet stranica samo prikazala jednu interpretaciju Haosa, bez napominjanja da postoje i drugi narativi.

Od ukupno 17 pojedinaca, 10 je zaokružilo da je upoznato s pojmom Haos i svi su ponudili svoje asocijacije na njega. Jedan učenik/učenica je pojasnio/pojasnila isti kao stvaralaca, primarnog boga i veliki prasak. Naime, Haos niti u jednom od tumačenja nije istaknut kao stvaralac ili primarni bog, ova greška se direktno može povezati s nepovjerljivim internet izvorima. Ipak, asocijacija Haosa na veliki prasak se može povezati s Ovidijevim tumačenjem i njegovim znanstvenim konotacijama. Kao dokaz tome, još tri učenika/učenice su kao asocijaciju za pojam Haos zabilježili veliki prasak. Učestalost ovakvog mišljenja dokazuje znanstvenu ulogu praiskonskog Haosa i zastupljenost iste na internet stranicama. Kao što je opisano u poglavlju o Ovidijevom tumačenju, njegov Haos i teorija Velikog praska imaju određene sličnosti iako su nastali u razmaku od otprilike 1900 godina. Troje je smatralo da je Haos prvobitni bog. Očigledno je da su ovi učenici/učenice podatke crpili sa internet stranice koja je „zdravo za gotovo“ prihvatila Heziodovo tumačenje. Dvoje je ipak etimološki povezal o pojam Haos s kaosom, neredom tj. kaotičnim stanjem. Za jedno od to dvoje je asocijacija na to kaotično stanje bila vjetar ili tornado. Moguće je pretpostaviti da su ova dva pojedinca logički došla do spomenutog zaključka. Veoma zanimljiva su dva mišljenja o Haosu kao prostoru i bogu podzemlja. Među ostalim, Aristofan i Heziod su Haos tumačili kao prostor. A, postojanje mišljenja o Haosu kao bogu podzemlja se može objasniti poveznicom Haosa s Tartarom. Ali on nije bio bog podzemlja, nego je zastupljen kao granica između zemlje i Tartara ili kao tamni zrak podzemnog svijeta. Hipoteza o manjku općeg znanja o praiskonskom Haosu je apsolutno poništena u ovoj interesnoj grupi. No, treba uzeti u obzir da je znanje još uvijek bilo friško za učenike i da su skoro svi koji su napisali nešto o Haosu imali drugačija mišljenja, te neka od njih nisu bila točna.

Odobrenje ankete

Ja, Samir Omerović odobravam ovu anketu.

Datum održavanja ankete : 18.05.2022 (vrijeme : 12:25)

Lokacija održavanja ankete : Duga gimnazija (112), Sarajevo.

Anketar : Tim Marjanović.

ANKETNI UPITNIK

Učenici srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

<u>Kron</u>	otac Titana, Zeusov otac
Gaja	božinja planete Zemlje (privatno?)
<u>Zeus</u>	vrhovni bog, bog munja i gromova
Samaras	
<u>Haos</u>	stvorilac, prvovrni bog, "veliki prasak"
<u>Afrodita</u>	božinja ljubavi
Rupa	
<u>Apolon</u>	bog Sunca
Fanes	
Aristotel	
Tsitsipas	

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

<u>Kron</u>	log zemljomadnih
<u>Gaja</u>	matka zemlja
<u>Zeus</u>	log munje
<u>Samaras</u>	
<u>Haos</u>	prvo božanstvo
<u>Afrodita</u>	loginja lepote
<u>Rupa</u>	
<u>Apolon</u>	log muzike
<u>Fanes</u>	log svijetla
<u>Aristotel</u>	
<u>Tsitsipas</u>	

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	OTAC, POJED SINOVE
☒ Gaja	ZEMLJA
☒ Zeus	VRHOVNI BOG, GROM
☐ Samaras	
☒ Haos	POČETAK, VELIKI PRASAK
☒ Afrodit	BOGINJA LJEPOTE, VENERA
☐ Rupa	
☒ Apolon	BOG SUNCA
☐ Fanes	
☐ Aristotel	
☐ Tsitsipas	

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	Otac Zeusa, jedan od vrhovnih bogova
☒ Gaja	Jedna od prvih božica, predstavlja zemlju, prirodu
☒ Zeus	Glavni bog u grčkoj mitologiji, grom
☐ Samaras	_____
☒ Haos	veliki prasak
☒ Afrodit	Božica ljubavi, šarmantna
☐ Rupa	_____
☒ Apolon	Bog Sunca
☐ Fanes	_____
☐ Aristotel	_____
☐ Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	OTAC ZEUSA
☒ Gaja	PRIRODA
☒ Zeus	GLAVNI BOG U GRČKOJ MITOLOGIJI
☐ Samaras	
☒ Haos	VELIKI PRAFAK
☒ Afrodita	BOŽICA LJUBAVI
☐ Rupa	
☒ Apolon	BOG SUNCA
☐ Fanes	
☐ Aristotel	
☐ Tsitsipas	

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

munja, vchanski bog

Samaras

Haos

bog podzemlja

Afrodita

bozica ljepote

Rupa

Apolon

Fanes

Aristotel

Tsitsipas

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	<u>vremena</u>
☐ Gaja	_____
☒ Zeus	<u>gromova</u>
☐ Samaras	_____
☒ Haos	<u>kaosa</u>
☒ Afrodita	<u>ljubavi</u>
☐ Rupa	_____
☒ Apolon	<u>rata</u>
☐ Fanes	_____
☐ Aristotel	_____
☐ Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

viševano božanstvo, gromoljivica

Samaras

Haos

tornado, kaotično stanje, jefar

Afrodita

ljubav, ljepota, znanje, ženstvenost

Rupa

Apolon

Fanes

Aristotel

Tsitsipas

ANKETNI UPITNIK

Učenici srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	zemlja
☐ Gaja	
☒ Zeus	grom
☐ Samaras	
☒ Haos	prostor
☒ Afrodita	ljubav
☐ Rupa	
☒ Apolon	sunce
☐ Fanes	stvaranje
☐ Aristotel	filozof
☐ Tsitsipas	

ANKETNI UPITNIK

Učenici srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

<u>Kron</u>	OTAC OLIMPIJACA, OTAC ZEUSA
<u>Gaja</u>	ZEMLJA
<u>Zeus</u>	VRHOVNI BOG, MUNJA
Samaras	
Haos	
<u>Afrodita</u>	LJUBAV, PLODNOST
Rupa	
<u>Apolon</u>	SUNCE
Fanes	
Aristotel	
Tsitsipas	

ANKETNI UPITNIK

Učenici srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron	_____
Gaja	_____
☒ Zeus	munja, snaga
Samaras	_____
Haos	_____
☒ Afrodita	ljepota, ljubav
Rupa	_____
☒ Apolon	voda, more
Fanes	_____
Aristotel	_____
Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Učenici srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	otac Zeusa, Olimpijaca
☒ Gaja	zemlja
☒ Zeus	Urhovni bog
☐ Samaras	
☐ Haos	
☒ Afrodita	božica ljubavi
☐ Rupa	
☒ Apolon	bog Sunca
☐ Fanes	
☐ Aristotel	
☐ Tsitsipas	

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	_____
Gaja	_____
☒ Zeus	GROM
Samaras	_____
Haos	_____
☒ Afrodita	LJUBAV
Rupa	_____
☒ Apolon	SUNCE
Fanes	_____
Aristotel	_____
Tsitsipas	TENIS

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	<u>vrijeme</u>
☒ Gaja	<u>privoda</u>
☒ Zeus	<u>grmljavina</u>
☐ Samaras	_____
☐ Haos	_____
☒ Afrodita	<u>ljubav</u>
☐ Rupa	_____
☒ Apolon	<u>rat</u>
☐ Fanes	_____
☐ Aristotel	_____
☐ Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Učenici srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron	vrhovni bog, pojeo Zeusa
Gaja	zemlja, priroda
Zeus	bog munja i oluja, vrhovni bog
Samaras	
Haos	
Afrodita	boginja ljepote i ljubavi, šaramantna
Rupa	
Apolon	bog Sunca
Fanes	
Aristotel	
Tsitsipas	

ANKETNI UPITNIK

Učenci srednje škole

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	<u>otac Zeusa? ^{Titani} udhomi' bog</u>
☒ Gaja	<u>zemlja, priroda</u>
☒ Zeus	<u>bog munja, oblaka,</u>
☐ Samaras	_____
☐ Haos	_____
☒ Afrodita	<u>božica ljepote, ljubavi</u>
☐ Rupa	_____
☒ Apolon	<u>bog Sunca</u>
☐ Fanes	_____
☐ Aristotel	_____
☐ Tsitsipas	_____

V.I.II. Anketni upitnik II. – Ispitna grupa: Studenti

Za razliku od srednjoškolske ankete, upitnik obavljen na Međunarodnom univerzitetu Burch je potvrdio hipotezu o manjku općeg znanja o praiskonskom Haosu grčke mitologije među studentima. Od ukupno 18 anketiranih, samo je jedno zaokružilo da je upoznato s pojmom Haos. Ta osoba nije ponudila nikakvo objašnjenje. Ipak, tri pojedinca su ponudili svoje asocijacije. Jedna od asocijacija je bila prirodna pojava. U ovom slučaju osoba je najvjerojatnije logički povezala Haos s neredom i olujama. Netko je napravio poveznicu između Haosa i groma, moguće koristeći se istom logikom kao prethodno spomenuta osoba. Zanimljivo je da je jedna od ponuđenih asocijacija bila teorija haosa. Naime, u pitanju je matematički i fizički koncept koji objašnjava da je moguće dobiti vrlo različite rezultate iz veoma sličnih početnih uvjeta sistema. Teorija haosa se naučno ispituje od sedamdesetih godina 20. stoljeća. Glavno pravilo u njenoj pozadini je da male pojave mogu imati veliki utjecaj na naizgled nepovezane događaje. Prema njoj, predvidljivost je nemoguće opisati vječno ustaljenim determinističkim zakonima²⁰⁹. Ime ove teorije je vjerojatno zasnovano na tome što se haos često koristi kao sinonim za nered, zbog toga se ona nekada naziva i teorijom nereda²¹⁰.

Ipak, treba uzeti u obzir da je anketu popunjavala izmiješana grupa studenata s odsjeka genetika i ekonomija. Ovo nisu grane znanosti koje su imale puno doticaja sa starogrčkim mitovima, a pogotovo ne s praiskonskim božanstvima. Moguće je da bi rezultati bili drugačiji da su anketirane grupe studenata s odsjeka historija ili književnost. No, opće znanje podrazumijeva da su ljudi upućeni u neku temu iako nije dio njihove struke. Čist dokaz toga je činjenica da su apsolutno svi studenti i učenici znali tko je Zeus. Zbog toga se može reći da opće znanje o Zeusu postoji. Nasuprot toga, dokazano je da među anketiranim studentima ne postoji opće znanje o praiskonskom Haosu grčke mitologije.

---

²⁰⁹ Theodossiou, Kalachanis, Manimanis, Dimitrijević, *The notion of chaos*, 218.

²¹⁰ Ibid.

Odobrenje ankete

Ja, DANIIR MARJANOVIĆ odobravam ovu anketu.

Datum održavanja ankete : 06.06 2012

Lokacija održavanja ankete : BURČI, Sarajevo.

Anketar : Tim Marjanović

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron	<u>jedan od Titana, personifikacija vremena</u>
Gaja	<u>rodno mjesto Bude (i budizma)</u>
☒ Zeus	<u>bog nebesa i kralj svih bogova (Grčki)</u>
Samaras	<u>prezime (?)</u>
Haos	<u>prirodna pojava</u>
☒ Afrodita	<u>božinja ljubavi i ljepote</u>
Rupa	<u>otvor / udubljenje na određenoj mjestu</u>
☒ Apolon	<u>bog svjetlosti</u>
☒ Fanes	<u>božinja svijeta i dobrote</u>
Aristotel	<u>filozof</u>
Tsitsipas	<u>grčki junak</u>

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	<u>zvuci kao Bog podzemlja ali to je Hades (ako se ne varam) - božanstvo metala</u>
☒ Gaja	<u>božanstvo šume!!</u>
☒ Zeus	<u>vrhovni Bog</u>
☐ Samaras	<u>nisam čula</u>
☐ Haos	<u>jedino teorija Haosa je poznata</u>
☒ Afrodita	<u>božanstvo ljubavi</u>
☐ Rupa	<u>u zidu</u>
☒ Apolon	<u>Božanstvo nebesa (not sure)</u>
☒ Fanes	<u>kao da jest Božanstvo, ali ne znam čega likes to have FAN</u>
☐ Aristotel	<u>metafizičar ≈ skoro Bog (il ne!)</u>
☐ Tsitsipas	<u>grčki teniski Bog</u>

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron	- metal
Gaja	- bista
Zeus	- oblak
Samaras	- more
Haos	- grom
Afrodita	- ljubav
Rupa	- dubina
Apolon	- svemir
Fanes	- vatra
Aristotel	- nauka
Tsitsipas	- spas

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

Samaras

Haos

Afrodita

Rupa

Apolon

Fanes

Aristotel

Tsitsipas

Zeus, od nje i (neki) usrali Titani

Olimpski bog, zaštitnik Anak i majica

božica ljepote

olimpki bog, Zeusa, zaštitnik grčinstva

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

Samaras

Haos

Afrodita

Rupa

Apolon

Fanes

Aristotel

Tsitsipas

Uber bog

Boginja strasti, poezije?

Bog rata

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron	_____
Gaja	_____
☒ Zeus	<u>grom</u>
Samaras	_____
Haos	_____
☒ Afrodita	<u>ljepota</u>
Rupa	_____
Apolon	_____
Fanes	_____
Aristotel	_____
Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	_____
☒ Gaja	_____
☒ Zeus	_____
Samaras	_____
Haos	_____
☒ Afrodita	_____
Rupa	_____
☒ Apolon	_____
Fanes	_____
Aristotel	_____
Tsitsipas	_____

sat

zemlja

grom, varanje, životinja

ljepota

muzika

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asociira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron	_____
Gaja	_____
<u>Zeus</u>	Bog svih bogova
Samaras	_____
Haos	_____
<u>Afrodita</u>	Božica ljubavi
Rupa	_____
<u>Apolon</u>	Bog rata
Fanes	_____
Aristotel	~~_____~~
Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

Samaras

Haos

Afrodita

Rupa

Apolon

Fanes

Aristotel

Tsitsipas

---

grom, vjetrovi bog

---

^{božica}
ljubavi, ljepote

---

bog muzike ljepote

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

bog zraka (nebesa)

Samaras

Haos

Afrodita

božica ljepote i ljubavi

Rupa

Apolon

bog muške ljepote

Fanes

Aristotel

Tsitsipas

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

Samaras

Haos

Afrodita

ljepota

Rupa

Apolon

Fanes

Aristotel

Tsitsipas

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron	_____
Gaja	_____
☒ Zeus	grom
Samaras	_____
Haos	_____
☒ Afrodita	ljepota
Rupa	_____
☒ Apolon	_____
Fanes	_____
Aristotel	_____
Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	_____
☒ Gaja	_____
☒ Zeus	_____ grom
☐ Samaras	_____
☐ Haos	_____
☒ Afrodita	_____ sjeckota
☐ Rupa	_____
☒ Apolon	_____
☐ Fanes	_____
☐ Aristotel	_____
☐ Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

☒ Kron	_____ Bog vremena _____
☐ Gaja	_____
☒ Zeus	_____ Bog грома и неба _____
☐ Samaras	_____
☐ Haos	_____
☒ Afrodita	_____ Božica ljubavi _____
☐ Rupa	_____
☒ Apolon	_____ Bog lepote _____
☐ Fanes	_____
☐ Aristotel	_____
☐ Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

main god

Samaras

Haos

Afrodita

love god

Rupa

Apolon

Fanes

Aristotel

War god

Tsitsipas

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron	_____
Gaja	_____
☒ Zeus	<u>grom</u>
Samaras	_____
Haos	_____
☒ Afrodita	<u>božica ljepote i ljubavi</u>
Rupa	_____
☒ Apolon	_____
☒ Fanes	_____
Aristotel	_____
Tsitsipas	_____

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

poljoprivreda

Gaja

Zeus

nebesa

Samaras

fudbaler

Haos

Afrodita

ljubav

Rupa

Apolon

Zeusov sin, ljepota

Fanes

Aristotel

navka

Tsitsipas

fudbaler

ANKETNI UPITNIK

Studenti

Unaprijed se zahvaljujem svima koji će ispuniti ovu anketu i time pridonijeti istraživanju koje mi je potrebno za izradu magistarskog rada.

Molim Vas da odgovorite na pitanja koristeći se svojim trenutnim znanjem, bez ikakvog straha od pogrešaka jer je anketa svakako anonimna.

Od narednih imena zaokružite ona koja smatrate da pripadaju grčkim mitološkim božanstvima. Nakon toga pokušajte isto opisati, tj. na što Vas ono asocira → može biti samo riječ (npr. grom, oblak, vatra...), ili ako znate zapišite čega je zaokruženi odgovor bilo božanstvo → (npr. božanstvo nebesa, zraka, mora, zemlje...).

Kron

Gaja

Zeus

vladar Olimpa

Samaras

Haos

Afrodita

božinja ljubavi

Rupa

Apolon

bog muške ljepote

Fanes

Aristotel

Tsitsipas

V. II. Razlozi za manjak općeg znanja o praiskonskom Haosu Grčke mitologije

Opće znanje se odnosi na vrstu znanja koje je kroz različite medije i izvore akumulirano tijekom vremena. Ono je bitan dio kristalizirane inteligencije, koja uključuje znanje kao rezultat prethodnog učenja i prošlih iskustava. Opće znanje ne podrazumijeva specijalizirano učenje koje se može steći samo uz opsežnu obuku i ograničeno crpljenje informacija iz samo jednog izvora. Može se reći da je opće znanje dio zeitgeista određenog vremena, te da se mijenja proporcionalno razvoju znanosti i ljudskih uvjerenja.

Zašto onda postoji opće znanje o Zeusu, a ne o praiskonskom Haosu ? Odgovor na to pitanje je vezan za izvore informacija o grčkoj mitologiji za šire mase. Većina ljudi, koji se ne bave historijom ili teologijom, nema potrebu da mukotrпно istražuju starogrčke vjerske narative. Povremeno neki entuzijasta odluči da provede više vremena na internetu istražujući ovu temu. No, često u tom slučaju dođe do informacija koje su netočne ili generaliziraju apstraktne fenomene poput praiskonskog Haosa. Ipak, skoro svi znaju tko je bio Zeus. Kada se u školama uči o starogrčkoj kulturi postoji segment lekcije u kojoj se osvrće na religiju. Uvijek je prvi ili jedini bog o kojem se priča Zeus tj. vrhovni bog. On je stereotip vrhovnog božanstva u skoro svakoj mitologiji. Upravljaio je nebom i grmljavinom i prikazan je bio sa dugom bradom i kosom. Njegov izgled i uloga u grčkoj mitologiji olakšavaju prihvaćanja Zeusa kao božanske pojave, čak i u modernim vremenima. Iako su mnoga božanstva postojala prije njega, Zeus je najpoznatije iz grčke mitologije. Mnoge igrice, stripovi, crtići i razni drugi multimedijски sadržaji prikazuju Zeusa i ostale Olimpljane. Ovo je još jedan razlog za njihovo prisustvo u općem znanju prosječnog čovjeka. Primjer za to je igrica Age of Mythology. U njoj se pojavljuju iz grčkih mitova samo Olimpijski bogovi i bog podzemlja, a kao glavni su predstavljeni Zeus, Posejdon i Had. Ova igrica je velikom broju ljudi bila prvi doticaj s grčkom mitologijom i odmah je u njihovo znanje urezano prisustvo Olimpljana. S druge strane, starorimski bog mora Neptun se pojavljuje u jednom od najpoznatijih crtića ikada, Spužva Bob Skockani. Tu je on prikazan kao kralj mora s dugom kosom i bradom, te vrhovno božanstvo koje sva morska bića štiju. Svi ovi mediji i izvori utječu na

stvaranje općeg znanja o spomenutim božanstvima. Ali, slučaj nije bio isti s praiskonskim Haosom. Većina ljudi uopće nije upoznata s ovom pojavom, ili ako jeste dijele potpuno drugačija mišljenja.

Iz prethodno iznesene tvrdnje proizilaze dvije problematike. Prva je manjak općeg znanja o grčkom mitološkom Haosu, a druga previše šarolika paleta interpretacije. Obje problematike se mogu objasniti kao uvjetovane apstraktnom prirodom ovog fenomena. Naime, za razliku od Zeusa ili Posejdona, Haos nema utvrđena svojstva. Ponajviše je u pitanju manjak ličnosti i fizičkog opisa. U nekim tumačenjima je čak teško okarakterisati Haos kao božanstvo. Skoro svaki izvor je imao svoju verziju Haosa. Zbog toga ljudi koji i znaju nešto o Haosu posjeduju sasvim drugačija mišljenja. Najpristupačnije su informacije na internet stranicama, a većina njih uprošćava ovu pojavu kako bi ona bila lakša za svariti ležernim čitaocima. Apstraktnost je i razlog za manjak općeg znanja o praiskonskom Haosu. Daleko od toga da je Haos jedina kompleksna mitološka pojava. Kao i za druge ovakve pojave, narativi o Haosu su većinom izbačeni u modernim izvorima informacija. Razlog za to je pokušaj izbjegavanja zamora prosječnog čitaoca i bombardiranja istog s apstraktnim informacijama. Ali, kako onda objasniti da postoje nespecijalizirani pojedinci koji su upoznati s pojavom praiskonskog Haosa? Čovjek uvijek teži odgovoriti na pitanje apsolutnog početka, iako je to nemoguće. Zbog toga je Haos na mnogim internet stranicama i pristupačnim medijima samo zalijepljen u mitološke narative kao jednostavni početak ili prvobitno praiskonsko božanstvo. Nerijetko je opisan i kao Veliki prasak, razlog za to je upravo zeitgeist općeg znanja modernog vremena. Trenutno je teorija Velikog praska prihvaćena kao najvalidnija teorija nastanka svijeta. Zbog toga je Haos kao najranija pojava u grčkoj mitologiji poistovjećen sa spomenutom teorijom. Vrijedi još jednom napomenuti da neka tumačenja haosa kao što su Ovidijevo i orfičko dijele određene sličnosti s teorijom Velikog praska. A, imali su i isti zadatak kao ova teorija, a to je pojasniti nastanak svijeta.

Bitno je još jednom naglasiti, dva glavna razloga za manjak općeg znanja o praiskonskom Haosu grčke mitologije su:

1. Apstraktnost pojave Haosa.
2. Ogroman broj različitih tumačenja Haosa u izvornim tekstovima.

V. III. Ostaci Haosa u modernom svijetu

Haos je očuvan u modernom zeitgeistu kroz tri medija: etimološki, znanstveni i vjerski.

U starogrčkim izvorima riječ haos je poprimila značenje praznine ili ponora. Kod Ovidija je Haos predstavljao suprotnost od Kozmosa, tj. organiziranog univerzuma. S vremenom ova riječ postaje sinonim za nered. A, od 17. stoljeća haos se koristi i kao izraz za potpunu nejasnoću i zbunjenost²¹¹. U modernom žargonu opisati nešto kao haotično znači određenoj pojavi pripisati negativne osobine ili prikazati je kao nenormalnu i neuređenu.

Na znanstvenom polju mitološki Haos je očuvan kao sinonim za Veliki prasak. A, teorija haosa dobiva ime po istoznačnici za nered.

Pored toga što Biblija sadrži elemente Haosa, ova vjerska pojava u modernim vremenima poprima nove štovatelje. U pitanju je grana okultizma „Haos magija“, koja nastaje krajem 70-ih godina 20. stoljeća²¹². Jedan od začetnika ovog pokreta, Peter J. Carroll, zapisuje ulogu Haosa u okultnim uvjerenjima „Haos magije“. Sljedbenici mnogih okultnih pokreta sebe nazivaju čarobnjacima. Pa tako, čarobnjaci „Haos magije“ štiju Haos kao stvar odgovornu za nastanak i aktivno djelovanje događaja. Carrol piše kako se Haos može bez problema nazvati i Bogom ili Tao, ali odabrana je ova riječ jer je ona lišena djetinjastih i antropomorfnih ideja religije. Za njega, Haos je bila sila koja je uzrokovala da se život razvije iz ničega. Trenutno se okultni Haos očituje u ljudskoj životnoj sili, gdje je izvor svijesti²¹³.

---

²¹¹ Charles Talbut Onions, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press, Oxford, 1966, str. 162.

²¹² Colin Duggan, *Chaos Magick*, The Occult World, 1st Edition, Chapter 41, str. 406-411, Routledge, London, 2014, str. 407.

²¹³ Peter J. Carroll, *Liber Null & Psychonaut: An Introduction to Chaos Magic*, Weiser Books, Massachusetts, 1987, str. 26-27.

ZAKLJUČAK

Haos je oduvijek predstavljao antidot za racionalnu ksenofobiju. Ova pojava u vjerskim narativima je ljudima davala prividni odgovor na pitanje: Tko je prije nastao, jaje ili kokoš ? S obzirom na to da je ljudska spoznaja ograničena, najlakše je bilo opisati sve prije nastanka svijeta kao Haos. Ovakvim postupkom se eliminira sumnja da je prije nastanka univerzuma ili djelovanja Boga postojala neka pojava koja je toliko apstraktna da je ljudski mozak ne može ni percipirati. Zbog toga se može reći da je ljudsko odbijanje prihvaćanja ograničenosti svoje spoznaje jedan od glavnih razloga za nastanak mitova o praiskonskom Haosu. Njemu su dodijeljene razne uloge. Skoro svaka od njih je bila pojava koju ljudi nisu mogli konkretno dodirnuti i opisati. Među raznim izvornim tumačenjima on je opisan kao praiskonska praznina, smjesa materije i elemenata, zemaljski ili podzemni zrak, te određeni prostor. Sve ove pojave su za antičkog čovjeka bile misterije. Koristeći se argumentom da je čovječanstvo gradilo svoja religiozna uvjerenja na osnovu stvari koje su im bile nejasne, može se pretpostaviti da je svako ovakvo tumačenje Haosa predstavljalo kao božansku figuru ili mitološku pojavu.

Treba uzeti u obzir da koncepti poput Haosa nisu bliski čovječanstvu kao neki drugi. Prisustvo vrhovnog Boga koji štiti i promatra svoje drage podanike je mnogo utješniji prizor od tamnog ponora iz kojeg je izašlo prvo deformirano sjeme čovječanstva. Zbog toga pojava Haosa nije toliko zastupljena u pop kulturi i pristupačnim multimedijским izvorima. Čak i kada je prisutan u nekom narativu, on predstavlja neobjašnjeni početak ili znanstveni fenomen kojim je došlo do nastanka svijeta. A, jedina sličnost između znanosti i Boga je što oba koncepta postoje samo u ljudskoj glavi i štuje ih samo čovječanstvo. Slično kao u teoriji „Chaoskampf“, Haos u nekim tumačenjima predstavlja sve ono što se kosi s ovim ljudskim konceptima. To znači da je Haos zapravo svaka pojava koja urušava papirne zidove fragilne ljudski orijentirane stvarnosti. Čovjek gradi percepciju svijeta na osnovu svojih ograničenja, a sve što se kosi s njegovim vjerskim tekstovima i znanstvenim formulama naziva haotičnim. Fetišizacija izmišljenog poretka stvara negativan stereotip o neredu i plastičan život. Zbog toga se može reći da je ultimativni razlog za manjak ikakvog znanja o pravom egzistencijalnom Haosu zapravo stvaranje narativa o praiskonskom Haosu kojeg egocentrično čovječanstvo može djelomično percipirati.

LITERATURA

Bibliografija

Izvori

1. Akusalije, *Fragment 6*.
2. Alkman, *Parteneion*.
3. Aristofan, *Oblaci*.
4. Aristofan, *Ptice*.
5. Aristotel, *Metafizika*.
6. Bahilid, *Fragment 5*.
7. Biblija: *Evandjelje po Luki*.
8. Biblija: *Knjiga Postanka*.
9. *Brahmāṇḍa-purāṇa III*.
10. Damaskije, *Orfički fragment*.
11. Elijan, *Fr. 338*.
12. Epifanije, *Orfika*.
13. Heziod, *Teogonija*.
14. Homer, *Ilijada*.
15. Homer, *Odiseja*.
16. Ibik, *Fragment S223B*.
17. Kalimah, *Etija*.
18. Klement Rimski, *Epistulae*.
19. Ksenofan, *Fragment 12*.
20. Kvint Smirnjnin, *Pad Troje*.
21. Non, *Dionizove zgode*.
22. Opijan, *Halieutica*.

23. Orfej, *Orfičke rapsodije*.
24. Ovidije, *Kalendar*.
25. Ovidije, *Metamorfoze*.
26. Platon, *Timej*.
27. Pseudo-Higin, *Pripovijetke: Predgovor*.
28. Seneka, *Bijesni Herkul*.
29. Seneka, *Edip*.
30. Seneka, *Fedra*.
31. Seneka, *Medeja*.
32. Stacije, *Tebaida*.
33. *Suda*, SOL (Suda On Line).
34. Valerije Flak, *Pjesma o Argonautima*.
35. Vergilije, *Georgike*.

Knjige

1. Almqvist, Olaf: *Chaos, Cosmos and Creation in Early Greek Theogonies: An Ontological Exploration*, Bloomsbury Academic, New York, 2022.
2. Andolfi, Ilaria: *Acusilaus of Argos' Rhapsody in prose: introduction, text, and commentary*, Trends in Classics, Vol. 70, De Gruyter, Berlin-Boston, 2019.
3. Barrows, M. Edward: *Animal Behavior Desk Reference: A Dictionary of Animal Behavior, Ecology, and Evolution*, Second Edition, CRC Press LLC, London-New York-Washington D.C., 2001.
4. Boyd, Weiden Barbara: *Brill's Companion to Ovid*, Brill, Leiden, 2002.
5. Burchett, Rebecca Bessie: *Janus in Roman Life and Cult: A Study in Roman Religions*; A Thesis Presented to the Faculty of the Graduate School in Partial Fulfilment of the for the Degree or Doctor of Philosophy, George Banta Publishing Company, Menasha, Wisconsin, 1918.
6. Burkert, Walter: *Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, Harvard University Press, Cambridge-London, 1992.

7. Campbell, A. David: *Greek lyric poetry : a selection of early Greek lyric, elegiac, and iambic poetry*, Macmillan Education Limited, St. Martin's Press, London - New York, 1967.
8. Carroll, J. Peter: *Liber Null & Psychonaut: An Introduction to Chaos Magic*, Weiser Books, Massachusetts, 1987.
9. Cartledge, Anthony Paul: *Aristophanes and His Theatre of the Absurd*, Classical World series, Bristol Classical Press, Bedminster, 1990.
10. Chitwood, Ava: *Death by Philosophy: The Biographical Tradition in the Life and Death of the Archaic Philosophers Empedocles, Heraclitus, and Democritus*, The University of Michigan Press, Michigan, 2004.
11. Clayton, Matt: *Egyptian Gods: A Captivating Guide to Atum, Horus, Seth, Isis, Anubis, Ra, Thoth, Sekhmet, Geb, Hathor and Other Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Captivating History, 2020.
12. Dawson, A. Patricia: *Myths of the Ancient Egyptians*, Cavendish Square Publishing, New York, 2015.
13. Domingo-Forasté, Douglas: *Clavdii Aeliani epistvlae et fragmenta*, B. G. Teubner, Stuttgart-Leipzig, 1994.
14. Dominik, John William; Newlands, E. Carole & Gervais, Kyle: *Brill's Companion to Statius*, Brill, Leiden-Boston, 2015.
15. Edmonds, Maxwell John: *Lyra Graeca, Volume II: Stesichorus, Ibycus, Anacreon and Simonides*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1924.
16. Edmonds, Maxwell John: *Lyra Graeca, Volume III: Corinna, Bacchylides, Timotheus*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1927.
17. Edmonds, Maxwell John: *Lyra Graeca: Being the Remains of All the Greek Lyric Poets from Eumelus to Timotheus, Excepting Pindar*, Vol. I., William Heinemann, London, 1922.
18. Espak, Peeter: *The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology*, Tartu University Press, Tartu, 2010.
19. Fajen, Fritz: *Oppian: Der Fischfang*, B. G. Teubner, Stuttgart-Leipzig, 1999.
20. Fallon, Peter: *Virgil: Georgics*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
21. Ferrari, Gloria: *Alcman and the Cosmos of Sparta*, The University of Chicago Press, Chicago, 2008.

22. Fox, C. Karen: *The Big Bang Theory: What It Is, Where It Came From, and Why It Works*, John Wiley & Sons, Inc., New York, 2002.
23. Frazer, George James: *Ovid: Fasti*, Harvard University Press, Cambridge, 1989.
24. Freeman, Kathleen: *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers*, Harvard University Press, Cambridge, 1948.
25. Ganiban, Toth Randall: *Statius and Virgil: The Thebaid and the Reinterpretation of the Aeneid*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
26. Grant, Mary: *The Myths of Hyginus*, University of Kansas Press, Lawrence, 1960.
27. Greensmith, Emma: *The Resurrection of Homer in Imperial Greek Epic: Quintus Smyrnaeus' Posthomerica and the Poetics of Impersonation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2020.
28. Gregory, Horace: *Ovid: The Metamorphoses*, The Viking Press, New York, 1958.
29. Harder, Annette: *Callimachus - Aetia: Introduction, Text, Translation, and Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2012.
30. Heerink Mark & Manuwald Gesine: *Brill's Companion to Valerius Flaccus*, Brill, Leiden-Boston, 2014.
31. Hickie, James William: *Aristophanes: The Clouds (Webster's German Thesaurus Edition)*, Icon Classics, ICON Group International Inc., San Diego, 2005.
32. Hine, M. Harry: *Natural Questions: The Complete Works of Lucius Annaeus Seneca*, The University of Chicago Press, Chicago-London, 2010.
33. Honko, Lauri: *Religion, Myth and Folklore in the World's Epics*, Mouton De Gruyter, Berlin-New York, 1990.
34. Jacoby, Felix: *Die Fragmente der griechischen Historiker*, E. J. Brill, Leiden-Köln, 1995.
35. Jaeger, Werner: *Die Theologie der frühen griechischen Denker*, Kohlhammer verlag, Stuttgart, 1953.
36. Jenkyns, Richard: *Virgil's Experience: Nature and History: Times, Names, and Places*, Clarendon Press, Oxford, 1999.
37. Jenny Strauss Clay: *Hesiod's Cosmos*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
38. Johnson, Louise Diane: *Claudius Aelianus' Varia Historia and the Tradition of the Miscellany*, University of British Columbia, Vancouver, 1997.

39. Kahn, H. Charles: *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*, Columbia University Press, New York, 1960.
40. Kant, Immanuel; Wright, Thomas; Hastie, William: *Kant's Cosmogony: As In His Essay On The Retardation Of The Rotation Of The Earth And His Natural History And Theory Of The Heavens*, James MacLehose and Sons, Glasgow, 1900.
41. Kaster, A. Robert & Nussbaum, C. Martha: *Anger, Mercy, Revenge: The Complete Works of Lucius Annaeus Seneca*, The University of Chicago Press, Chicago-London, 2010.
42. Kirk, Stephen Geoffrey & Raven, Earle John: *The Presocratic Philosophers: a Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge University Press, Cambridge, 1957.
43. Kneebone, Emily: *Oppian's Halieutica: Charting a Didactic Epic*, Cambridge University Press, Cambridge, 2020.
44. Kyle, R. Philip: *Volcanological and environmental studies of Mount Erebus, Antarctica*, Antarctic research series, v. 66, American Geophysical Union, Washington, D.C., 1994.
45. Lesky, Albin: *A history of Greek literature*, Thomas Y. Crowell Company, prevod: James Willis & Cornelis de Heer, New York, 1966.
46. Linforth, Mortimer Ivan: *The Arts of Orpheus*, University of California Press, Berkeley, 1941.
47. Mair William Alexander & Mair Robinson Gilbert: *Hymns and Epigrams: Callimachus, Lycophron, Aratus*, William Heinemann, London, 1921.
48. Meisner, A. Dwayne: *Orphic Tradition and the Birth of the Gods*, Oxford University Press, Sheridan Books, Inc., New York, 2018.
49. Most, Warren Glenn: *Hesiod: Volume I, Theogony. Works and Days. Testimonia*, Harvard University Press, Cambridge-London, 2006.
50. Murgatroyd, Paul: *A Commentary on Book 4 of Valerius Flaccus' Argonautica*, Brill, Leiden-Boston, 2009.
51. Onions, Talbut Charles: *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press, Oxford, 1966.
52. Piggott, Juliet: *Japanese mythology*, Hamlyn publishing, London, 1969.
53. Rackley, Rosanna: *Kingship, struggle, and creation: the story of Chaokampf*, University of Birmingham, Birmingham, 2014.

54. Robertson, Joseph: *The Parian chronicle, or The chronicle of the Arundelian marbles; with a dissertation concerning its authenticity*, Printed for J. Walter, at Charing-Cross, London, 1788.
55. Rouse, Denham Henry William: *Nonnos, Dionysiaca, Volume I: Books 1-15*, William Heinemann Ltd., London, 1940.
56. Scranton, Laird: *The Cosmological Origins of Myth and Symbol: From the Dogon and Ancient Egypt to India, Tibet, and China*, Inner Traditions, Toronto, 2010.
57. Scurlock Joann & Beal H. Richard: *Creation and Chaos: A Reconsideration of Hermann Gunkel's Chaokampf Hypothesis*, Penn State University Press, Pennsylvania, 2013.
58. Theodosiou, Efstratios: *The dethronement of the Earth - The dispute between geocentric and heliocentric system*, Diavlos Publications, Athens, 2007.
59. Thrum, G. Thomas: *Hawaiian folk tales*, A. C. McClurg & Company, Chicago, 1907.
60. Trzaskoma, M. Stephen & Smith, Scott R.: *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology*, Hackett Publishing Company Inc., Indianapolis-Cambridge, 2007.
61. Tsantsanoglou, Kyriakos: *Of Golden Manes and Silvery Faces: The Parthenion I of Alcman*, Trends in Classics – Supplementary Volumes, Volume 16, De Gruyter, Berlin – Boston, 2012.
62. Van Tress, Heather: *Poetic Memory: Allusion in the Poetry of Callimachus and the Metamorphoses of Ovid*, Brill, Leiden, 2004.
63. Way, S. Arthur: *Quintus Smyrnaeus: The Fall of Troy*, William Heinemann Ltd., London, 1913.
64. West, Litchfield Martin: *The Orphic Poems*, Claredon Press, Oxford, 1983.

Članci

1. Arrowsmith, William: *Aristophanes' Birds: The Fantasy Politics of Eros*, Arion: A Journal of Humanities and the Classics, New Series, Vol. 1, No. 1, str. 119-167, Trustees of Boston University, Boston, 1973.

2. Bazopoulou-Kyrkanidou, Euterpe: *Mythos and Logos in Hesiod's Theogony, Circa 700 B.C.*, American Journal of Medical Genetics, 62, str.125-144, Wiley-Liss, Inc., Athens, 1996.
3. Bronowski, Ada: *Rational Empiricism: The Stoics on Reason, Experience and Katalepsis, History of Philosophy & Logical Analysis*, 19(1), str. 167-187, Brill Academic Publishers, Leiden, 2016.
4. Brown, Stokes Cynthia: *Chinese origin story, Big History Project*, str. 1-6, Asian Art & Archaeology, California, 2014.
5. Bussanich, John: *A Theoretical Interpretation of Hesiod's Chaos*, Classical Philology, Vol. 78, No. 3, str. 212-219, The University of Chicago Press, Chicago, 1983.
6. Chandran, Mini: *Review of Aristophanes and the Carnival of Genres by Charles Platter*, Religious Studies Review, Volume 36, Number 4, str. 289, Wiley-Blackwell, Rice University, Houston, 2010.
7. Cowan, Robert: *Staius, Publius Papinius*, The Encyclopedia of Ancient History, First Edition, str. 6375-6376, Blackwell Publishing Ltd., Hoboken, 2013.
8. Diller, Aubrey: *A Lost Manuscript of Nonnus' Dionysiaca*, Classical Philology, Vol. 48, No. 3, str. 177, The University of Chicago Press, Chicago, 1953.
9. Diller, Aubrey: *Nonnus Dionysiaca in Genesius Regna*, Classical Philology, Vol. 46, No. 3, str. 176-177, The University of Chicago Press, Chicago, 1951.
10. Drummond, Hamilton William: *An Essay on the Life and Writings of Oppian*, The Transactions of the Royal Irish Academy, Vol. 13, str. 3-45, Royal Irish Academy, Dublin, 1818.
11. Duggan, Colin: *Chaos Magick, The Occult World*, 1st Edition, Chapter 41, str. 406-411, Routledge, London, 2014.
12. Gawad, Abdel Fahmy Ahmed: *The Myth of Re-creation in Ovid's Metamorphoses*, أعمال مؤتمر "الملحمة عن الإغريق والرومان وتأثيرها في الأدب الأخرى", Classical Papers, Vol. 16, Article 43, str. 17-57, Suez Canal University, Egypt, 2019.
13. Hahn, Roger: *Laplace and the Mechanistic Universe*, God and Nature, str. 256-277, University of California Press, California, 1986.
14. Hays, Gregory: *Did Chrétien de Troyes Know Hyginus' Fabulae ?*, Romance Philology, vol. 62, str. 75-81, Brepols Publishers/ University of California Press, Oakland, 2008.

15. Headlam, Cayley Arthur: *The Clementine Literature*, Journal of Theological Studies 3, No. 9, str. 41-58, Clarendon Press, Oxford, 1901.
16. Heath, Malcolm: *Aristophanes and his Rivals*, Greece & Rome, Vol. xxxvii, No. 2, str. 143-158, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
17. Heatherington, E. M.: *Chaos, Order, and Cunning in the „Odyssey“*, Studies in Philology, Vol. 73, No. 3, str. 225-238, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1976.
18. Holbrook, Jarita: *Cultural Astronomy in Africa South of the Sahara*, Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy, 83, str. 1013-1030, Springer Science & Business Media, New York, 2015.
19. Hyman, D. Malcom & Thibodeau Philip: *The Hope of the Year: Virgil Georgics 1. 224 and Hesiod Opera et Dies 617*, Classical Philology, Vol. 94, No. 2, str. 214-215, The University of Chicago Press, Chicago, 1999.
20. Ladianou, Katerina: *Alcman and the Cosmos of Sparta by Gloria Ferrari*, American Anthropologist, Vol. 111, No. 4, str. 527, Wiley Online Library, Hoboken, 2009.
21. Lindfield, Peter: *The Parian chronicle and perceptions of authenticity in eighteenth-century Britain*, The Antiquaries Journal, Volume 99, str. 271-295, Cambridge University Press, The Society of Antiquaries of London, London, 2019.
22. Lobenhofer, Stefan: *Chaos*, Online Encyclopedia Philosophy of Nature / Online Lexikon Naturphilosophie, str. 1-9, ed. Thomas Kirchhoff, 2022.
23. Luminet, Jean-Pierre: *Lemaître's Big Bang*, Frontiers of Fundamental Physics 14, Aix Marseille University, Marseille, 2014.
24. Lynes, W. John: *Descartes' Theory of Elements: From Le Monde to the Principes*, Journal of the History of Ideas, Vol. 43, No. 1, str. 55-72, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982.
25. Maciver, Calum: *Quintus Smyrnaeus*, The Encyclopedia of Ancient History, First Edition, str. 5715, Blackwell Publishing Ltd., Hoboken, 2013.
26. Mackie, John Christopher: *Erebos*, The Homer Encyclopedia (ed. Margalit Finkelberg), str. 1, Blackwell Publishing Ltd., Hoboken, 2011.
27. Mamacos, Katja: *Baltic mythology: Gods & folklore of Lithuania & Latvia*, str. 1-3, Travel & History, Cape Town, 2020.

28. Merrill, Truesdell Elmer: *On „Clement of Rome“*, The American Journal of Theology, Vol. 22, No. 3, str. 426-442, The University of Chicago Press, Chicago, 1918.
29. Miguélez-Cavero, Laura: *Gesture and Gesturality in the Dionysiaca of Nonnus*, Journal of Late Antiquity, Volume 2, Number 2, str. 251-273, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
30. Miller, Mitchell: *“First of all”*: On the Semantics and Ethics of Hesiod’s Cosmogony, Ancient Philosophy, Vol. 21, Issue 2, str. 251-276, Mathesis Publications Inc., Pittsburgh, 2001.
31. Podbielski, Henryk: *Le chaos et les confins de l’univers dans la théogonie d’Hésiode*, Les études classiques, 54, str. 253-263, Société des études classiques, Namur, 1986.
32. Ramati, Ayval: *The Hidden Truth of Creation: Newton’s Method of Fluxions*, The British Journal for the History of Science, Vol. 34, No. 4, str. 417-438, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
33. Rudman, Dominic: *The Crucifixion as Chaoskampf: A New Reading of the Passion Narrative in the Synoptic Gospels*, Biblica, Vol. 84, No. 1, str. 102-107, GBPress-Gregorian Biblical Press, Rome, 2003.
34. Snider, J. D.: *Homer’s „Iliad“*, The Journal of Speculative Philosophy, Vol. 17, No. 2, str. 180-209, Penn State University Press, Pennsylvania, 1883.
35. Sonik, Karen: *From Hesiod’s Abyss to Ovid’s rudis indigestaque moles: Chaos and Cosmos in the Babylonian „Epic of Creation“*, Creation and Chaos: A Reconsideration of Hermann Gunkel’s Chaoskampf Hypothesis, str. 1-25, Penn State University Press, Pennsylvania, 2013.
36. Stehle, M. Eva: *Virgil’s Georgics: The Threat of Sloth*, Transactions of the American Philological Association, Vol. 104, str. 347-369, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1974.
37. Syme, Ronald: *The Argonautica of Valerius Flaccus*, The Classical Quarterly, Vol. 23, No. 3/4, str. 129-137, Cambridge University Press: The Classical Association, Cambridge, 1929.
38. Theodossiou, Efstratios; Kalachanis, Konstantinos; Manimanis, N. Bassilios; Dimitrijević S. Milan: *The notion of chaos: From the cosmogonical chaos of ancient Greek philosophical thought to the chaos theory of modern physics*, Facta Universitatis:

Philosophy, Sociology, Psychology and History, Vol. 11, No. 2, str. 211 – 221, University of Athens, Athens, 2012.

39. Van Groningen, Abraham Bernard: *The Enigma of Alcman's Partheneion*, Mnemosyne, Third Series, Vol. 3, Fasc. 4, str. 241-261, Brill Publishers, Leiden, 1936.
40. Wacziarg, Aude: *Le Chaos d'Hésiode*, Pallas, No. 57, str. 131-152, Presses universitaires du Midi, Toulouse, 2001.
41. Wilson, Warren Winifred: *The Partheneion of Alcman*, The American Journal of Philology, Vol. 33, No. 1, str. 57-67, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1912.

Slike

1. Slika 1: **Haosov pedigre**; Preuzeto iz: Bazopoulou-Kyrkanidou, Euterpe: *Mythos and Logos in Hesiod's Theogony, Circa 700 B.C.*, American Journal of Medical Genetics, 62, str.125-144, Wiley-Liss, Inc., Athens, 1996, str. 130.
2. Slika 2: **Grafički prikaz stvaranja svijeta u Ovidijevim Metamorfozama**; Preuzeto iz: Sonik, Karen: *From Hesiod's Abyss to Ovid's rudis indigestaque moles: Chaos and Cosmos in the Babylonian „Epic of Creation“*, Creation and Chaos: A Reconsideration of Hermann Gunkel's Chaoskampf Hypothesis, str. 1-25, Penn State University Press, Pennsylvania, 2013, str. 11.

Anketni upitnici

1. Anketni upitnik 1; Ispitna grupa – *Učenici srednje škole*: Obavljen 18. 05. 2022. godine u srednjoškolskoj ustanovi Druga gimnazija (Sarajevo).
2. Anketni upitnik 2; Ispitna grupa – *Studenti*: Obavljen 06. 06. 2022. godine u visokoškolskoj ustanovi Međunarodni univerzitet Burch (Sarajevo).